

MOSLIMS

begrip

CHRISTENEN

APRIL/MEI 2001
JAARGANG 27 no. 2

*De jonge
Europese
moslim-
burger*

begrip

BUREAUS VOOR ONTMOETING MET MOSLIMS

Rooms Katholieke Kerk in Nederland: Berry van Oers, Cura Migratorum-ID
Luybenstraat 17, 5211 BR 's-Hertogenbosch. Tel. (+31) 073-6145159

Rooms Katholieke Kerk in België: Simon Lambregs, pr.
Hooiweg 188 B-3600 Genk, België. Tel. (+32) 089-352 883

Samen op Weg-Kerken: Josien Folbert, Ane Mulder
Postbus 8506, 3503 RM Utrecht Tel. (+31) 030-880 1 880

REDACTIE:

Martha Fredericks
Josien Folbert
Simon Lambregs
Nico Landman
Ane Mulder (kernredactie)
Berry van Oers (kernredactie)
Piet Reesink (eindredactie)
Ge Spielman
Karel Steenbrink
Pim Valkenberg
Ad.C.W. Voorbij
E-mail: begrip@planet.nl
Tekeningen: Frans Kalb

Abonnementen:

f30,- / 600 Bfrs per jaar (5 nummers)
Losse nummers: f6,50 / 120 Bfrs
Giro 4 300 211 tnv Begrip/Cura Migratorum
België: Kredietbank 453-0258581-69
tnv Begrip, Hooiweg 188, B-3600 Genk

Abonnementen kunnen elk gewenst moment ingaan en worden automatisch verlengd, tenzij vier weken voor het begin van het nieuwe kalenderjaar opgezegd.

Uitgever, redactie en administratie:

'Cura Migratorum'
Luybenstraat 17
5211 BR 's-Hertogenbosch
Tel. (+31) 073-6145159
Fax. (+31) 073-6131175
Op Internet te raadplegen als: http://efa.nl/levonet/begrip_moslims_christenen

Advertentietarieven op aanvraag.

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig.

De jonge Europese moslimburger

Hierover gaat dit nummer van *Begrip*. Nu de migratie niet meer alleen het gezicht van de islam in Europa bepaalt, komt de vraag op wat het toekomstige gezicht van de islamitische gemeenschap zal zijn. Zullen de jonge moslims die in Europa opgroeiden, massaal kiezen voor een liberale, een mystieke of een rechts-activistische vorm van islam? De verschillende artikelen laten zien dat het antwoord hierop niet zo simpel is. Lenie Brouwer laat in haar analyse van de internetsites die moslimjongeren in Nederland opzetten, zien dat er een enorme pluraliteit is aan standpunten. Misschien is die pluraliteit, met het feit dat internet de kans biedt aan totnogtoe weinig gehoorde stemmen, het meest kenmerkende voor de toekomstige islam. Nico Landman geeft ons een model om die verscheidenheid te analyseren. Niet alle moslims kiezen voor dezelfde richting, als het gaat om de vormgeving van de toekomstige islam. Een voorbeeld van een dialooggezinde richting in de islam geeft vervolgens Simon Lambregs. Sinds de Golfoorlog zijn de moslims in de Belgische plaats Genk in permanente dialoog met hun christelijke geloofsbroeders en -zusters. Ge Speelman laat in haar bespreking van twee publicaties over moslimjongeren in Duitsland en Frankrijk twee onderscheiden reacties van jongeren op de Europese samenleving zien. Hoezeer deze ook onderling verschillen, ze kiezen beiden niet de richting van de dialoog. Kortom: moslimjongeren zijn burgers van onze Europese samenleving. Ze verschillen echter onderling van mening over de vraag hoe ze dit burgerschap combineren met hun loyaliteit aan de islam. - Ge Speelman

Inhoudsopgave

LEERHUIS: TESHUBA (P. REESINK)	50
MOSLIM JONGEREN EN INTERNET: EEN VERKENNING (L. BROUWER)	52
EURO-ISLAM: UNIFORM OF VEELKLEURIG? (N. LANDMAN)	62
VAN 'MOSLIMS IN BELGIË' NAAR 'BELGISCHE MOSLIMS' (S. LAMBREGS)	70
MOSLIM JONGEREN EN HUN ISLAM (G. SPEELMAN)	78
MOSLIMS IN EUROPA EN ELDERS	84
BOEKEN EN TIJDSCHRIFTEN	94

LEERHUIS

Teshuba

Met het voorjaar komen ook de gebruikelijke lentefeesten weer terug. In het Midden Oosten vieren Iraniërs en Koerden het *Nowrooz*feest. Joden vieren hun nieuwjaar, gevolgd door Jom Kippoer (Verzoeningsfeest) en christenen bereiden zich veertig dagen voor op het Paasfeest. Ik herinner me nog de mooie en klagende Gregoriaanse melodieën van vroeger bij het begin van de vastentijd: "Keer tot mij terug met al uw harten, met vasten, wenen en weeklagen. Laat de priesters, dienaren van de Eeuwige, wenen tussen het voorportaal en het altaar en zeggen: Spaar, Eeuwige, uw volk". (Joël 2: 12 en 17). "Keer terug": God roept in deze passage zijn volk op tot wending, terugkeer (sh w b). Pas daarna zal het verwoeste, droge land weer groen worden. Er zal een 'wending' komen voor Juda en Israël: "de wijn zal van de bergen druipen, de melk van de heuvels vloeien. En alle rivierbeddingen zullen vol water lopen" (Joël 4: 18).

Hetzelfde werkwoord 'sh w b' wordt ook van God zelf gezegd. In Deut. 30: 8 en 9 vinden we deze 'terugkeer' in beide betekenissen: "Gij zult terugkomen (= u bekeren)". (vers 8). "De Eeuwige uw God zal u doen overvloeien in al het werk van uw hand. Want de Eeuwige zal terugkeren om zich over u te verblijden".

In de liturgie van het joodse nieuwjaarsfeest worden drie waarden genoemd die het kwaad kunnen verdrijven: *teshuba* (berouw, inkeer, terugkeer), *tefilla* (gebed) en *tsedaqa* (ruimhartig geven en delen). Zoals vasten en Pasen bij elkaar horen, zo hoort ook *teshuba* bij Jom Kippoer. Kippoer komt van 'kph r', bedekken. God legt een deksel over

de zonden door een deksel op de ark te leggen. Zo wordt de schadelijke kant van de zonde te niet gedaan en de relatie met Hem weer hersteld. Dit veronderstelt een proces van *tahara*, reiniging, waarin het oude litteken wordt geïntegreerd, op een hoger niveau getild. Verzoening met God kan niet plaats vinden zonder verzoening met de mens, aan wie men het kwaad heeft berokkend. Zoals Jozef in Genesis het kwaad vergeeft, omdat zijn broers en vooral Juda *teshuba* hebben gedaan. Juda wil immers de plaats innemen van Benjamin, als Jozef deze laatste in Egypte vast wil houden. Jozef plaatst wat zijn broers met hem gedaan hebben, in de bredere context van Gods plan met zijn volk in Egypte. Jom Kippoer viert de mogelijkheid van 'terugkeer' van de mens naar God, tot op het laatste moment van zijn leven. De mens moet niet blijven steken in de rol van slachtoffer zoals de geiten in Lev. In Leviticus 16 lezen we immers hoe Aaron een lot moet werpen op twee geitenbokken om te weten welke van de twee zondoffer zal worden en welke zondebok. De geit wordt slachtoffer of zondebok vanwege het lot. De mens kan hierboven uitstijgen door zijn verantwoordelijkheid te nemen, door te vertrouwen op Gods woord in Hosea 14:4: "Ik zal hun afkerigheid (*meshuba*) genezen. Ik zal hen vrijwillig liefhebben, want mijn toorn keert (sh w b) zich van hen af". Vóór de schepping van de wereld heeft God tien dingen geschapen: het eerste hiervan was *teshuba*, als onmisbaar instrument voor het herstel van de schepping.

Ook de islam gebruikt dezelfde stam, in een

enigszins andere vorm 't w b'. De stam is vooral te vinden in de passages van de Koran uit Medina (622-632) in de vorm *tawba* (berouw, inkeer) en *tawwaab* (voortdurend terugkerend). Zo wordt over Adam gezegd in soera 2: 37: "Toen nam Adam van zijn Heer woorden in ontvangst en Hij (God) keerde zich (*taba*) naar hem. Hij is de terugkeerder (*tawwaab*), de barmhartige". Leemhuis vertaalt: "...Hij (God) wendde zich genadig tot hem; Hij is de genadegever, de barmhartige". In een hadieth, overgeleverd door Ibn Umar, heeft de profeet Mohammed gezegd: "God aanvaardt de *tawba* tot de laatste rochel van de dood". Een andere hadieth, overgeleverd door Anas luidt: "Alle kinderen van Adam zijn zondaars maar de beste onder de zondaars zijn zij die terugkeren (berouw hebben)". Hoezeer dit berouw Gods barmhartigheid kan opwekken, wordt duidelijk uit de volgende hadieth. Er was eens een man die 99 moorden op zijn kerfstok had. Hij vroeg aan een wijze of God hem zou kunnen vergeven. Deze betwijfelde dit ten zeerste. Hetgeen een honderdste moord opleverde. Toch kreeg de man spijt en als teken van zijn berouw wilde hij elders een nieuw leven opbouwen. Nauwelijks vertrokken, overleed hij onderweg. De engelen uit de hel wilden hem meenemen, toen plotseling ook de engelen uit de hemel verschenen. Ze redetwisten onder elkaar wie het recht had zich over hem te ontfermen. Toen ze er niet uit kwamen, werd God geraadpleegd. "Waar bevond zich de man? Als de afstand tot de plaats waar hij naar toe ging kleiner is dan de afstand tot waar hij vandaan kwam, heeft hij recht op barmhartigheid". Terwijl de engelen zich opmaakten om de afstand te meten, maakte God de afstand tot zijn voormalige woonplaats groter. Joden en moslims benadrukken dat alleen God kan vergeven en dat hij dit doet zonder

bemiddeling en op voorwaarde dat de mens eerst vergeving vraagt aan zijn broeder of zuster.

Sommige slachtoffers – denk aan de *shoa*, aan genocide - zijn echter zo getraumatiseerd dat men hen niet kan dwingen om vergeving te schenken. Maar, zo zegt de joodse traditie, voor de kleinere fouten en misstappen kan degene tegen wie ze zijn begaan, zelf het initiatief nemen om de vergeving op subtiel manier een kans te geven. Was dat misschien de bedoeling van de jood Jezus toen hij zei: "Wanneer gij dan uw gave brengt naar het altaar en u daar herinnert, dat uw broeder iets tegen u heeft, laat uw gave daar, voor het altaar, en ga eerst heen, verzoen u met uw broeder en kom en offer daarna uw gave". (Matth 5 :23-24). Het is misschien ook niet verwonderlijk dat we in het evangelie bij uitstek van de barmhartigheid, dat van Lucas, horen over nieuwe kansen. Hier staat nl. het verhaal van de dorre, onvruchtbare vijgenboom die nog een jaar respijt krijgt om vruchten te dragen.

De Paasbrief van bisschop Muskens gaat over berouw en verzoening. Met het verdwijnen van de biechtpraktijken staan katholieke christenen voor nieuwe uitdagingen om "heilzaam als broers en zussen met elkaar om te gaan. "Misschien bestaat ware godsdienstigheid wel hierin dat wij met elkaar over elkaars zonden en tekortkomingen durven spreken zonder te veroordelen. Elkaar in de ogen durven zien zonder het licht uit elkaars ogen te roven".

Kunnen we als joden, christenen en moslims elkaar vergeven, ons bewust van onze gebrokenheid? Alleen de Ene God kan die gebrokenheid helen door ons met elkaar te verzoenen. Op voorwaarde dat we naar elkaar en naar Hem 'terugkeren'. - P. Reesink

Moslimjongeren en internet: een verkenning

Lenie Brouwer

Mobiele minaret

Als de Ramadan weer begint, willen moslims graag weten hoe laat aan het eind van de dag weer begonnen mag worden met eten. Via de website van Maroc.nl kan worden ingeschreven op een sms-service die dagelijks piept als het vasten voorbij is. Binnenkort volgt de mobiele minaret: vijf keer per dag een sms'je met een seintje dat het tijd is voor het gebed. www.maroc.nl (de Volkskrant 17-11-00)

Deze voorziening bleek een groot succes te zijn, vele bezoekers van Maroc.nl maakten hiervan gebruik. We kunnen hier ook goed uit opmaken hoe moslims met hun tijd meegaan en moderne technologie voor hun eigen doeleinden weten in te zetten. Internet en alles wat daarmee samenhangt, zoals e-mail, *chatten* of discussielijsten, is tegenwoordig niet meer uit onze samenleving weg te denken. De ontwikkelingen gaan razendsnel. Het zijn nu niet meer alleen hoogopgeleide witte jongemannen die op het web surfen. Jong en oud, man en vrouw, autochtoon of allochtoon, hebben inmiddels de weg naar de virtuele werkelijkheid gevonden. Tegenwoordig is op elke school, in elke bibliotheek of organisatie een computer met een internetaansluiting te vinden, hierdoor is de toegang enorm vergroot. Ook de opkomst van internetcafé's heeft hieraan bijgedragen. Deze plekken worden druk bezocht door allochtone jongeren en zouden wel eens de toekomstige hangplekken voor jongeren kunnen worden.

Aan de ene kant schept deze technologie nieuwe mogelijkheden, maar aan de andere kant zijn nieuwe ongelijkheden eveneens denkbaar. Men spreekt in dit verband wel van

een digitale kloof, hierbij gelden allochtonen als een van de risicogroepen (RMO 2000: 20). Wanneer we echter een korte wandeling over internet maken, dan krijgen we een heel ander beeld voorgeschoteld. We treffen vele Marokkaanse, Surinaamse en Hindoeestaanse websites aan, die hun doelgroep van uitvoerige informatie, chatboxen en discussiepagina's voorzien. Naar aanleiding van deze websites dringt zich de vraag op hoe allochtone jongeren gebruik maken van internet. Om mij enigszins in te perken richt ik mij op moslimjongeren in Nederland en op de thema's waarover zij discussiëren op prikborden en discussielijsten.

Wanneer we de zoekmachine Alta Vista de opdracht geven websites over de islam in elke taal te inventariseren, dan krijgen we een lijst die 873.015 pagina's omvat. Als we naar de engelse adressen vragen, komen we uit op 633,376 pagina's. Er blijken zich wereldwijd vele moslimorganisaties op het web te presenteren, die vaak zeer uitgebreide informatie over de islam bieden. *Moslim.net* is bijvoorbeeld een grote islamitische organisatie die allerlei links naar websites in de hele wereld

heeft. *IslamiCity* is een vergelijkbare gigant. Wanneer we de zoekterm 'islam' beperken tot Nederland, wordt de lijst een stuk overzichtelijker en krijgen we als resultaat ruim 11,000 pagina's. Een van de websites is een startpagina over religie. Deze geeft onder meer informatie over de islam, moslimorganisaties, de Koran on-line, een islamitisch woordenboek in het engels en over andere internationale moslim websites. Via deze pagina kunnen we doorklikken naar een andere startpagina die geheel gewijd is aan de islam. Dit is een zeer uitgebreid overzicht met rubrieken over wetenschap, islam discussieforum, islam chat, islam in andere landen, moskeeën, vrouwen in de islam en internet.

In deze laatste rubriek zijn weer nieuwe adressen te vinden over islam en internet, zoals *Islamzine.com*. Deze website is door een moslim uit Dubai opgezet met als doel de islam te verspreiden. Naast de geijkte informatie over de koran en andere islamitische landen, heet één van zijn rubrieken 'gevaarlijke ideologieën'. Hierin wordt naar het zionisme, hindoeïsme en sektarisme verwezen. Met dit laatste bedoelt de websitebeheerder alle kleine afscheidingsbewegingen van de islam, zoals bijvoorbeeld de aanhangers van Farrakan in Amerika. Elke serieuze student in de islam, aldus *Islamzine.com*, behoort zich op de koran en de hadith te baseren en alle afspitsingen van de islam te verwerpen. Die nadruk op de oorspronkelijke bronnen als legitimatie ben ik ook in andere discussiegroepen tegengekomen. Deze website heeft overigens niet te klagen over bezoekersaantallen. Volgens de teller zijn er sinds de oprichting van twee

jaar geleden inmiddels 315.889 bezoekers geweest.

Deze overdaad aan informatie roept de vraag op hoe we dit soort ontwikkelingen moeten interpreteren. De politicoloog Peter Mandaville (1999) en de antropologen Eickelman en Anderson (2000) horen bij de eersten die onderzoek hebben gedaan naar de invloed van elektronische informatietechnologie op de verhoudingen tussen moslims. Ik zal kort ingaan op enkele belangrijke bevindingen.

Onderzoek

Mandaville begint zijn betoog met de introductie van het schrift en hoe de verspreiding van teksten over de islam het godsdienstonderricht een breder bereik heeft gegeven. Een bijkomend effect was dat religieuze leiders hierdoor hun monopolie op de productie en verspreiding van religieuze kennis verloren. Teksten waren nu voor iedereen die kon lezen toegankelijk en moslims konden zelf op zoek gaan naar de 'authentieke islam'. De technologie van de boekdrukkunst heeft niet alleen een nieuwe methode van overdracht van teksten opgeleverd, maar ook een nieuw idioom van selecteren, schrijven en presenteren van islamitische werken (Mandaville 1999: 1). Mandaville plaatst internet in het verlengde van dit soort technische ontwikkelingen. Hij benadrukt de rol van internet als informatiebron, wat vooral van belang is voor moslims die weinig toegang hebben tot religieuze informatie. Hierbij kunnen we denken aan moslims die in het westen wonen, die internet als aanvulling op hun kennis kunnen zien. Om niet achter te raken zijn alle moslim cen-

tra wel gedwongen om mee te doen aan de race om kennis over de islam te digitaliseren. Een land dat kan investeren in informatietechnologie kan een verschuiving in de traditionele verhoudingen teweegbrengen. Mandaville (1999:1) verwijst naar het voorbeeld van Maleisië dat in termen van geografie en religieuze invloed marginaal is, maar dat door zijn investeringen in informatietechnologie kan concurreren met bekende mosliminstituten als Caïro of Medina.

Mandaville constateert dat er vele discussielijsten en nieuwsgroepen over de islam op internet zijn en dat deze discussies wellicht onbewust nieuwe formuleringen en kritische perspectieven op de islam teweeg kunnen brengen. Internet zou een matigend effect op het islamitisch discours hebben en het zou een grotere tolerantie stimuleren (1999: 3). Tegelijk signaleert Mandaville hoe allerlei extreme groepen internet gebruiken voor propagandadoeleinden, bijvoorbeeld radicale moslims in Amerika. Volgens Mandaville is slechts een klein percentage moslims daadwerkelijk betrokken bij islamitische militante bewegingen. Een gevolg van de beschikbare digitale kennis over de islam is volgens Mandaville (1999: 1), dat moslims hun religie veel meer zelf vorm kunnen geven. Via discussiegroepen kan men informatie opvragen over wat de islamitische visie is op een bepaald probleem. In plaats van naar de moskee te gaan, kan men gebruik maken van e-mail en een imam op internet raadplegen. Voorts biedt internet moslims in de diaspora gelegenheid om gelijkgezinden te zoeken en nieuwe gemeenschappen of een nieuwe verbeelde *umma* te

vormen (Mandaville 1999: 23).

Mandaville concludeert dat de ontmoeting tussen de islam en de transnationale communicatietechnologie net zo veelzijdig is als de religie zelf. De opkomst van internet heeft tot vele dialogen geleid tussen diegenen die hun islamitische identiteit verschillend interpreteren. Verder zijn er op internet discussies gaande over wie gerechtigd is de islam te interpreteren, oftewel wie het recht van spreken heeft. Volgens Mandaville (1999: 23) benutten moslims de virtuele ruimte om kritische perspectieven op de islam te ontwikkelen. Vooral migrantenjongeren van de tweede generatie maken hiervan gebruik. Buiten de invloed om van de oudere generatie discussiëren zij over de betekenis van hun islamitische identiteit, de politieke gemeenschap en de opkomst van een kritische islam.

Jon Anderson (2000: 48) benadrukt ook de uitbreiding van de discussieruimte die internet biedt. In plaats van in besloten koffiehuisen of universiteiten vinden debatten nu in een veel breder verband plaats. Door de transnationale netwerken die mensen met elkaar vormen, wordt het discours op internet ook openbaar. Anderson vraagt zich echter af of de deelnemers ook over nieuwe onderwerpen praten of dat alleen de plaats van handeling is veranderd. Hij ondersteunt Mandaville in zijn veronderstelling dat de toekomstige discussies een meer genuanceerde diversiteit aan opinies en uitdrukkingen van de islam zullen weerspiegelen. De vragen die Mandaville en Anderson opwerpen, zijn heel boeiend en eisen eigenlijk een diepgaand onderzoek naar de inhoud van discussielijsten van moslims.

In dit stuk wil ik slechts een eerste indruk geven van enkele debatten die op verschillende websites worden gevoerd.

Nederlandse websites

Onder de verenigingen die zich op het web presenteren, zijn enkele islamitische studentenverenigingen, bijvoorbeeld *Eurabia*, *Un-nem* en *Mozaiek*. Deze organisaties zijn er vooral opgericht de belangen te behartigen van Arabische jongeren in het hoger onderwijs. Zij organiseren discussiebijeenkomsten over onderwerpen die relevant zijn voor moslims, zoals het geloof en relaties tussen jongeren. Ook is het bestrijden van de negatieve beeldvorming over moslims een belangrijke doelstelling. Op hun website geven zij vooral informatie over hun activiteiten, maar zij bieden geen interactieve mogelijkheden.

Een organisatie die wel discussies op hun website stimuleert is Maghreb-on-line, die als ondertitel heeft 'Marokkaans lifestyle magazine op internet'. In een interview in het Parool vertellen de Marokkaanse en Surinaamse oprichters dat ze met deze website iets terug willen doen voor de Marokkaanse gemeenschap. Ze willen een positief geluid laten horen over Marokkanen en hun een plaats geven op internet. Daarbij hebben ze bewust gekozen voor het Nederlands als gemeenschappelijke taal. Zij bieden ook de diensten van een cyber-imam aan. Deze trok in drie maanden zo veel bezoekers, 63.000, dat ze een zomerstop moesten inlasten en op zoek moesten naar meer cyber-imams. Geheel in de lijn van Mandaville's bevindingen vertellen de website beheerders over de reden voor het suc-

ces: jongeren kunnen moeilijk geloofsvragen kwijt bij imams in de moskee. Jonge Marokkanen, als ze al naar de moskee gaan, vinden de drempel te hoog om taboes als seks voor het huwelijk of homoseksualiteit aan een geestelijke voor te leggen. Het is veel gemakkelijker om anoniem een vraag te deponeren op internet. De website heeft onder meer een forum, een chatbox, het laatste nieuws, aankondigingen van evenementen en recensies van Marokkaanse boeken. De eigenaren zijn niet bang voor segregatie, omdat de site in het Nederlands is en voor iedereen toegankelijk.

Een andere Marokkaanse website is Maroc.nl. Deze is drie jaar geleden opgezet en in feite de concurrent van Maghreb.nl. Qua inhoud wijkt hij nauwelijks af van de andere Marokkaanse website, de bezoeker krijgt zeer veel informatie over Marokkaanse zaken aangeboden. Ten tijde van de ramadan heeft Maroc.nl geadvertiseerd met de mobiele minaret, waarmee zij de voorpagina's van dagbladen haalden. Ook deze website biedt een *chatroom* en een prikborden aan, die zeer druk worden bezocht. Volgens de prikbordbeheerder zijn er het afgelopen jaar meer dan 50.000 berichten en reacties geplaatst. Jongeren brengen zelf de onderwerpen in, waar anderen vervolgens op kunnen reageren. Alle zaken rondom liefde en huwelijk blijken zeer populaire thema's te zijn.

Marokkanen zijn zeer actief op internet, zo is de website van de Berbers ook het vermelden waard. Op de openingspagina van Rifweb wordt de bezoekers welkom geheten op de site van de Irifiën (Riffijnen) in Nederland en België. Hier wordt heel bewust aan de eigen

identiteit gewerkt, getuige de inhoud van de korte verhaaltjes, de Riffijnse gedichten en de poll over de vraag of de berbertaal Tamazight op school een keuzevak moet worden. Ook in het forum komt hun specifieke interesse sterk naar voren door de aandacht voor de eigen geschiedenis, taal en tradities. Daarnaast zien we op het prikbord dezelfde thema's als bij de andere websites, zoals bijvoorbeeld vrouwenzaken of de islam. Interessant is dat we kunnen lezen hoe groot het aantal geregistreerde leden van het forum is (310) en hoeveel berichten over de verschillende onderwerpen zijn gepost. In totaal betreft het 6936 bijdragen, waarbij de babbelhoek (1286 berichten), vrouwenzaken (835) en de islam (684) het drukst bezocht zijn. Hoe reageren bezoekers op een dergelijke specifieke site van Berbers? In de rubriek 'feedback' kunnen we een boeiende discussie volgen over de vraag of Rifweb alleen voor Riffijnen bestemd is. We noteren twaalf reacties die 218 keer zijn bekeken. Een meisje vraagt zich af wat het nut is van een site voor Riffijnen. Waarom moeten Riffijnen zich zo nodig onderscheiden van de overige Marokkanen? Als reactie krijgt zij te horen dat er genoeg andere Marokkaanse of moslim websites zijn, maar dat niemand aandacht besteedt aan de problematiek van de Berbers. In Marokko zijn wij slaven, luidt een ander berichtje, zelfs de taal van onze voorouders is taboe. De webmaster bevestigt de reacties. Hij stelt dat het niet hun doel is Riffijnen van Marokkanen te scheiden, maar eerder een leemte op te vullen. Jongeren schrijven blij te zijn met deze site en het gevoel te hebben dat er rekening met hen

wordt gehouden. Een andere jongerenvereniging op internet presenteert zich expliciet als een moslimorganisatie. Deze organisatie verschafte in eerste instantie informatie over de islam vanuit de vooronderstelling dat moslimjongeren behoefte hebben aan kennis over hun geloof. Zij hebben een onlineboekhandel, een *sightseeing tour* langs belangrijke religieuze bouwwerken en ook hier kan men voor vragen bij hem terecht. Voorts is deze organisatie een discussielijst gestart, waarop iedereen die wil zich kan abonneren. Deze discussielijst wordt beheerd door enkele leden van de organisatie. Sinds anderhalf jaar ben ik geabonneerd op deze lijst en ontvang ik dagelijks ongeveer vijf tot twintig berichten in mijn e-mailbrievbus. Volgens de beheerders van moslimmail telt hun discussielijst meer dan 260 abonnees. Die lijst moet een plek zijn waar de ware islam verwoord wordt, aldus een abonnee. Over de achtergrond van deze abonnees is weinig bekend. Alleen via de bijdragen aan de discussie en de naam waar deelnemers mee ondertekenen is deze enigszins te achterhalen. Aan de reacties van de deelnemers te zien participeren vooral Marokkaanse, Nederlandse en Surinaamse moslimjongeren.

Ik ben binnen het tijdsbestek van een jaar ongeveer evenveel meisjes- als jongensnamen tegengekomen. Verder valt het aantal Nederlandse achternamen op van jongeren met een islamitische voornaam. Het blijkt om Nederlanders te gaan die tot moslim bekeerd en om die reden veel vragen hebben over het geloof. Zo is er een vraag van een Nederlandse jongen die met een Marokkaans meisje gaat

trouwen. Hij wil weten of hij besneden moet worden als hij tot het islamitische geloof toetreedt. Een ander vraagt of de behandeling pijn doet. In het algemeen kan ik concluderen dat op de discussielijst een grote variatie aan onderwerpen de revue passeert. Hierbij kan het gaan om informatieve vragen over gebedstijden, de ramadan of over de datum van een bijeenkomst met een imam. De positie van de vrouw in de islam is een regelmatig terugkerend onderwerp. evenals de beeldvorming of de mate waarin Nederland multicultureel is. De vragen zijn veelal te herleiden tot de kwestie hoe een echte moslim zich behoort te gedragen in een westerse samenleving.

Discussielijst

Zo langzamerhand wordt u als lezer misschien nieuwsgierig naar de inhoud van de discussies. Ik zal daarom dieper ingaan op enkele thema's uit de discussielijst en deze hier parafraseren. De negatieve houding ten aanzien van de islam in de Nederlandse samenleving is velen een doorn in het oog. Volgens een abonnee is er in de media een anti-islam propagandamachine aan de gang en hij constateert dat er bij journalisten een angst voor de islam is. Moslims worden als fundamentalist en terrorist gezien, zo is de mening. Hij stelt voor een speciaal beleid te maken om de negatieve berichtgeving te neutraliseren en een positieve wending te geven. Hij legt een relatie met de begintijd van de islam. Pas toen er invloedrijke en machtige mensen moslim werden, kon de islam openlijk worden beleiden. Behalve dat Nederlanders bang zijn voor de islam, verwachten zij dat moslims zich

aanpassen. Onduidelijk is echter, aldus de abonnee, wat hij zich hierbij moet voorstellen. Dit bericht roept tal van reacties op. Men vreest de Nederlandse normen en waarden te moeten overnemen ten koste van de eigen religie. Nederlanders willen dat je de islam als een soort jasje beschouwt, die je al naargelang de situatie wel of niet aantrekt. Nederlanders zouden ook haat uitstralen jegens oprechte gelovigen. Anderen interpreteren 'aanpassen' als assimileren of je vrouw geen hoofddoek meer laten dragen, bevriend zijn met homo's of sinterklaas vieren. De abonnee acht het eigen geloof superieur, maar zij waarschuwen dit vooral niet te laten merken om problemen te voorkomen. Moslims wensen eerst acceptatie van de eigen waarden en normen, alvorens de negatieve beeldvorming over de islam te kunnen beïnvloeden. Om dit te bewerkstelligen moeten ze proberen meer macht in de samenleving te krijgen. Informatieve vragen over het wel of niet mogen opmaken van de ogen tijdens de ramadan, monden uit in felle debatten tussen voor- en tegenstanders. Ook al vinden vrouwen dat zij dat voor zichzelf doen, toch moeten zij er rekening mee houden dat zij onbewust aanleiding geven tot *zina* (seks buiten het huwelijk). Mannen kunnen nu eenmaal moeilijk hun gevoelens voor een vrouw onderdrukken, daarom mogen vrouwen zich wel thuis maar niet buitenshuis opmaken. Het is immers *haram* (verboden) om je schoonheid aan andere mannen te laten zien. Deze opvatting roept vele reacties op, waarbij ook de rol van mannen ter discussie wordt gesteld. Een moslima schrijft dat ook mannen hun passies moeten

leren beheersen en hun ogen moeten neerslaan. Een ander stelt voor om de mannen achter slot en grendel te houden, vanwege hun aantrekkingskracht op vrouwen. Een moslim legt echter uit dat vrouwen het boegbeeld van de Marokkaanse gemeenschap vormen en dat er daarom meer op hen moet worden gelet. Sommige mannen beamen hun verantwoordelijkheid op dit punt, maar dat geldt niet voor iedereen. Een moslim benadrukt nogmaals dat het hier niet om zijn mening gaat, maar om de feiten uit de hadith, de Koran en de uitspraken van geleerden. Hij is fel gekant tegen de eigen invulling die sommigen aan de islam geven. De islam houdt in dat men de *soenna* (traditie) van de profeet volgt, waarbij elke vernieuwing als dwaling geldt. Toch weet een andere moslim hier nog iets tegenin te brengen door te verwijzen naar een tekst van een feministische moslima. Hiermee is de discussie voorlopig gesloten. In deze virtuele wereld wordt ook expliciet gerefereerd aan de sociale werkelijkheid, zoals in het geval van een discussieprogramma op de Nederlandse televisie. Zo werd in een populair tvprogramma beweerd dat nergens in de Koran staat dat een meisje gesluierd moet zijn. Deze opmerking leverde binnen de discussielijst een fel debat op, waarbij een beroep werd gedaan op islamitische geschriften en wie het recht van interpretatie heeft. Het uiteindelijke resultaat was dat moslima's geacht worden een hoofddoek te dragen. De uitspraak van de directeur van een lyceum in Amsterdam van december 1999 om geen gebedsruimte beschikbaar te stellen voor islamitische leerlingen, is ook uitvoerig be-

sproken in deze discussielijst. De meisjes die dit punt op school aan de orde hebben gesteld, doen uitvoerig verslag van hun ervaringen op de discussielijst. Hun betoog roept positieve reacties op van andere abonnees en zij krijgen van alle kanten advies over de wijze waarop zij hun strijd moeten voeren. Tevens wordt verwezen naar de reacties in de kranten op deze zaak. Ondanks alle aandacht in de media heeft hun actie echter niet tot een succes geleid en is hun vraag naar een gebedsruimte op school niet ingewilligd.

Politieke onderwerpen worden ook niet geschuwd, zeker als het om islamitische bondgenoten gaat in de rest van de wereld. Zo is er een oproep om hulp te bieden aan vluchtelingen uit Tjetsjenië. Een ander voorbeeld betreft de organisatie *Hamas*. In dit debat wordt betwist wie een echte moslim is en of moslims in het Westen een organisatie als *Hamas* wel kunnen begrijpen. De abonnees voelen zich solidair met de strijd van de Palestijnen, zeker na de moord op een twaalfjarige Palestijnse jongen. Maar ook gebeurtenissen die dichter bij huis plaatsvinden, komen aan de orde op de discussielijst. Na de moord op een Marokkaans vijfjarig meisje en de gewelddadige dood van een Marokkaanse student op een station in Rotterdam lezen we vele reacties op de lijst.

Ten slotte blijven thema's die meer in de taboesfeer liggen, zoals homoseksualiteit, ook niet onvermeld. Hier wordt uitvoerig over gedebatteerd, maar de strekking is dat 'homoseksuele handelingen zondig en strafbaar voor moslims zijn' en dat Allah dit bepaald heeft. De discussielijst is voor moslims bestemd die

de islam als 'de ware dienen te accepteren'. Indien iemand toch homoseksuele gevoelens heeft, zo suggereert een Marokkaanse jongen, dan moet hij maar veel in de Koran lezen en met goede moslims omgaan. Homoseksualiteit wordt geassocieerd met de slechte invloed van de westerse cultuur.

Conclusie

Deze eerste verkenning van het gebruik van internet door Marokkaanse jongeren levert een zeer gevarieerd beeld op; er is veel informatie te halen en er wordt druk gedebatteerd. Dit is vooral interessant als we bedenken dat het hier een risicogroep betreft, die slechts een beperkte toegang tot de digitale snelweg heeft. Internet creëert zeker nieuwe sociale ongelijkheden, maar ook nieuwe kansen. Mandaville heeft gelijk met zijn opmerking dat internet de tweede generatie migranten de mogelijkheid biedt om buiten de eerste generatie om over hun eigen thema's te discussiëren. In navolging van Anderson kunnen we constateren dat internet niet alleen de discussiemogelijkheden heeft uitgebreid, maar ook openbaar heeft gemaakt. Iedereen die toegang heeft tot internet kan inloggen op een website, de berichten in de forums lezen en zondig een bijdrage leveren. In de praktijk blijken voornamelijk Marokkaanse jongeren in Marokkaanse forums te participeren. Sommigen maken ook met zo veel woorden duidelijk dat ze liever geen kaaskoppen op hun site hebben. In dit opzicht versterken deze websites het gemeenschapsgevoel van de betrokkenen. De vraag van Anderson of behalve de plaats van handeling ook de onder-

werpen van discussie nieuw zijn, kunnen we bevestigen. De populairste thema's liggen vaak gevoelig of zijn met taboes omgeven. Waarschijnlijk speelt hier de anonimiteit van internet een belangrijke rol, waardoor het debat een geheel eigen betekenis krijgt. Bijeenkomsten die studentenverenigingen veelal over emancipatie of relaties hadden georganiseerd, verliepen vaak heel emotioneel. Deze nieuwe virtuele ruimte lijkt Marokkaanse jongeren relatief gemakkelijker met elkaar in discussie te brengen. Welke plaats internet in het leven van deze jongeren heeft, zou echter nader onderzocht moeten worden. De besproken discussielijst voor moslims is, vergeleken met de bovengenoemde prikborden, iets minder openbaar, omdat je er voor moet inschrijven. Religie is hier de bindende factor en overstijgt behalve de etnische ook de landsgrenzen. Er worden voortdurend oproepen gedaan om je als moslim te identificeren met de strijd van andere moslims in de wereld. In deze discussielijst staan gelovigen tegenover de ongelovigen. Niettemin vallen hier dezelfde kenmerken op als in de bovengenoemde prikborden. De virtuele wereld lijkt verschillende groepen eenvoudiger met elkaar in gesprek te brengen dan de sociale werkelijkheid, waar men meer gebonden is aan strikte omgangsregels. Ook verbreedt deze vorm van discussie het scala aan onderwerpen, zoals bijvoorbeeld het bespreekbaar maken van taboes. Het haalt bovendien jongeren met vragen of problemen uit hun isolement want zij kunnen gelijkgezinden op internet vinden. Dat geldt ook voor jongeren die tamelijk afgesloten van de eigen gemeen-

schap wonen, maar via internet contacten met gelijkgezinden kunnen leggen. De inhoud van die debatten hoeft echter niet, zoals Mandaville en Anderson verwachten, automatisch tot meer liberalisering te leiden maar wel tot meer pluralisering.

Geciteerde literatuur

Anderson, J. 'The Internet and Islam's New Interpreters', in: Eickelman, D. & J. Anderson *New Media in the Muslim World. The emerging Public Sphere*. Bloomington: Indiana University Press. 2000 (pp. 41-57)

Eickelman, D. & J. Anderson, *New Media in the Muslim World. The emerging Public Sphere*. Bloomington: Indiana University Press. (2000)

Mandaville, P., 'Digital Islam. Changing Boundaries of Religious Knowledge?' in: *International Institute for the Study of Islam in the Modern World (ISIM Newsletter)*, March, (1999) nr. 2:1 en 23.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2000) *Ver weg en dichtbij*. Den Haag: SDU.

L. Brouwer is lid van de cyberantropologie projectgroep (cap):
<http://casnws.scw.vu.nl/cap>

Sites van islamitische jongerenverenigingen

Hierbij enkele aanvullingen op Begrip maart/april 2000: 38-46.

Studentenverenigingen

www.tans.nl Towards A New Start TANS. een club van hoogopgeleide jonge Marokkanen (20-35 jaar). De site bevat info over de organisatie, nieuwsberichten, aankondigingen van activiteiten en links.

www.alunnia.nl Alunnia is een landelijk netwerk van Marokkaanse hoogopgeleiden. Behalve info over de organisatie, nieuws en activiteiten bevat de site ook een mailinglist.

www.arabita.nl Site van de Liga Moslimstudenten Nederland. Een van de doelstellingen is 'informatie geven over de zuivere islam'.

www.eur.nl/studeren/eurabia/index2.html Studentenvereniging Eurabia. voor Arabische studenten van de Erasmus Universiteit. De site bevat info over de organisatie, aankondigingen van activiteiten en links. De vereniging wil de Arabische cultuur manifesteren.

www.gcocities.com/CollegePark/5465/ Site in het Indonesisch van de Indonesische studentenorganisatie *Keluarga Islam* Delft.

Under construction of niet bijgewerkt:

www.stud.tuc.nl/~mosaic2.html

www.ruu.nl/~uncem/index.htm

www.studver.uu.nl/uncem/index.html

www.oli.tudelft.nl/msvd/

Religieus georiënteerd

www.myleague.org

Minhaj Youth League (MYL) heeft als visie: de jongeren kennis bijbrengen over de islam, en misvattingen en onrechtvaardigheden binnen de eigen beleving of cultuur aan het licht brengen en corrigeren. De site geeft vooral

veel verwijzingen naar boeken in het Nederlands en Engels. Veel verwijzingen ook naar Pakistaanse bronnen. De adressen van alle moskeëën is een loze link. De site van de Minhaj Youth League is 'under construction'.

www.salaam.nl

Interculturele Moslim Jongeren Vereniging Salaam in Rotterdam. De vereniging heeft als activiteiten vooral veel informatie geven, produceren, verspreiden over de islam. De imponerende openingsflash wil duidelijk belijdend en zendingsgericht zijn. Voor bijbelstudie wordt verwezen naar Koran 2: 79. De rol van de oriëntalisten is, volgens de site, de islam te onderwerpen aan westerse normen.

www.salaam.nl/adres.htm

Op deze site van Rotterdamse moslimjongeren staat een adressenlijst van een twintigtal islamitische organisaties in Nederland, vooral in de grote steden.

www.islamzine.com 12 verschillende talen, maar niet met dezelfde artikelen. Jodendom en hindoeïsme worden gerangschikt onder gevaarlijke ideologieën. Onder 'Bible' staat uitleg over het Barnabasevangelie en veel apologetische artikelen. Onder 'islam' staat veel informatie over islamitische dood- en rouwrituelen, erfenis enz.

<http://samjh99.koolhost.com/index2.html>

Homepage van de Stichting Alwaqf Moslim Jongeren Holland (SAMJH). De site bevat naast vele artikelen over de Islam een cyberimam en een E-mail discussiegroep.

www.expliciet.nl/

De site van Expliciet besteedt vooral aandacht aan Akiedah en wil hiermee een steentje bij dragen bij het overbrengen van de Islam op een diepe en gedetailleerde manier. Volgens de initiatiefnemers geloven moslimjongeren in Nederland wel degelijk, maar zijn hun normen en waarden niet in overeenstemming met de Islam omdat ze geen link tussen Akie-

dah en hun handelingen weten te leggen. Aal Imran (soera 3): 104

www.maghreb-online.com

Veelomvattende site van Marokkaanse jongeren ('van jullie en voor jullie'). Met o.m. een preek bijv. over de positieve kanten van polygamie, info over islam (gebedstijden) en Marokko, discussies, een gastenboek en links.

minder strikt religieus georiënteerd

www.maroc.nl/

The Coolest Chatbox Online. Voor Marokkanen door Marokkanen. Maar ook voor overige geïnteresseerden. Niet alleen info en links over Islam en een lijst gebedstijden, maar ook een drukbezocht prikbord en een girlsbord met voicerecording. Er is zelfs een Ramadan SMS-service, die je waarschuwt wanneer het tijd is voor het verbreken van de vasten.

www.maghreb.nl

Marokkaanse lifestylemagazine op internet: zie met toestemming overgenomen artikelen onder de rubriek 'boekbespreking' en 'moslims in Europa'

www.50megs.com/kirkpinar//Turkevi3.htm

De TRNL-site van Mokum TV over Turken in Nederland met een overzicht van de actualiteiten, met veel links, real audio en de Osmaanse sites van MokumTV en Türkevi (Turks Huis). Een interessante maar slecht verzorgde rubriek is de opsomming van historische betrekkingen tussen Nederland en Turkije. N.B. Mokum TV is duidelijk anti-koningshuis.

www.tumajon.com

Tumajon is een groep Turkse en Marokkaanse jongeren in Amsterdam die zich o.m. door huiswerkbegeleiding en recreatieve activiteiten richt op positieverbetering van Marokkaanse en Turkse jongeren. Aandachtsgebieden zijn: onderwijs en werk, emancipatie en cultuur. -P.Reesink

Euro-islam: uniform of veelkleurig?

Nico Landman

Lokale varianten van de islam

Een term die in discussies over de islam in Nederland of andere Europese landen tegenwoordig vaak opduikt, is die van de 'euro-islam'. De basisgedachte achter dit begrip is, dat de islam weliswaar een wereldreligie is die veel eenheid vertoont – één geopenbaard boek, een profeet die als stichter geldt, enz. – maar anderzijds lokale varianten, die steeds het product zijn van een wisselwerking tussen plaatselijke traditie en de universele boodschap. De islam ziet er dus in Indonesië anders uit dan in Saoedi-Arabië, en weer anders in Turkije. Zo is het ook logisch dat Europa zijn eigen varianten van de islam ontwikkelt, die passen binnen de Europese context. Van moslimse zijde worden soms bezwaren geuit tegen termen als Turkse islam, Indonesische islam, Europese islam. Als je ervan uitgaat dat de islam een universeel geldige godsdienst is, niet afhankelijk van tijden en plaatsen, dan is al die verscheidenheid uiting van culturele verschillen, maar geen onderdeel van de geopenbaarde godsdienst zelf. Daarom kan er geen Turkse, geen Pakistaanse, geen Europese islam zijn. Ondanks deze bezwaren denk ik dat er goede redenen zijn om de plaatselijke uitingsvormen van de islam apart te benoemen. Als we de islam niet als een abstract, theologisch en normatief systeem opvatten, maar als godsdienst die door levende mensen wordt geïnterpreteerd, beleefd, in de praktijk gebracht, dan moeten we ook de enorme diversiteit onder die mensen serieus nemen. Daarom: geen bezwaar tegen een 'Europese

islam' of korter 'Euro-islam', als we daaronder verstaan: de islam zoals deze binnen de Europese context wordt beleefd en geïmplementeerd.

De aanwezigheid van de islam in Europa – althans in West-Europa – is grotendeels het resultaat van migratie uit Noord-Afrika, Zuid-Azië, Turkije en de Arabische wereld, en slechts in beperkte mate het gevolg van bekering van Europeanen. Maar de islam zoals die zich in West-Europa ontwikkelt, is niet eenvoudig een kopie is van de Noord-Afrikaanse, Zuid-Aziatische, of Turkse islam. Moslims vormen in de diverse West-Europese landen een kleine minderheid. Al deze landen hebben een geschiedenis die met het christendom is verweven. Al deze landen hebben een proces van secularisatie achter de rug, waardoor godsdienst nog slechts een bescheiden rol speelt in het openbare leven. Deze Europese, gesecculariseerde, misschien moeten we zeggen post-christelijke context is belangrijk voor het religieuze leven van de moslims. Die context stelt hun voor allerlei vragen, dilemma's en uitdagingen die hun geloofsgenoten in landen als Pakistan, Egypte of Turkije niet hebben. Hoe te reageren op vooroordelen en negatieve beelden van de islam die hier blijken te heersen? Hoe om te gaan met beïnvloeding door een niet-islamitische cultuur, die via de school, de straat en via de televisie ook de moslimgezinnen doordringt?

Euro-islam en etnische identiteit

Een veelgehoorde veronderstelling is dat de Europese islam ook in die zin Europees zal worden dat de herkomst van de moslimmigranten en hun etnische achtergrond geleidelijk zullen vervagen. Daarmee zullen ook de grote onderlinge verschillen tussen de moslims in Europa, die immers afkomstige zijn uit verschillende gebieden in de islamitische wereld, worden overstegen door het gezamenlijk leven in Europa. Wie Euro-islam zegt, verwacht vaak dat de etnische verscheidenheid onder de moslims kan worden overwonnen door de gemeenschappelijke religie. Die gedachte wordt bijvoorbeeld scherp onder woorden gebracht door de CDA-ideoloog Klop in een artikel in migrantenstudies. Klop zegt: Hugenoten die in de 16^e eeuw uit Frankrijk naar Nederland kwamen zijn na enkele eeuwen niet meer als etnische groep te onderscheiden, evenmin als sefardische joden die uit Spanje hun toevlucht naar Nederland zochten. Wat bleef is hun religie. Klop verwacht dat dit ook bij Turken en Marokkanen gaat gebeuren: ze houden vast aan hun godsdienst, maar worden verder in cultureel opzicht gewoon Nederlander.¹ Is dit een realistische verwachting?

Op het eerste gezicht lijkt Klop's stelling door een aantal onderzoekers te worden bevestigd. Thijl Sunier onderzocht de verhouding tussen etniciteit en religie onder Turkse jongeren in Nederland en kwam tot de conclusie dat onder jongeren die in de jaren zeventig en tachtig naar Nederland kwamen, de Turkse etnische identiteit en de islam onlosmakelijk met elkaar verbonden waren.

¹ C.J. Klop, religie als bindmiddel? *Migrantenstudies*, 15 no.4, (1999) p. 246-254.

Turk en moslim was in hun beleving hetzelfde. Die etnische interpretatie ging ook gepaard met een idealisering van Turkije en een afwijzende houding tegenover de vreemde Nederlandse omgeving. Daar stond een tweede generatie tegenover die veel meer onderscheid maakte tussen de islam en de cultuur van het land van herkomst. Kritische distantie tegenover de cultuur van de Turkse ouders maakte het voor deze nieuwe generatie jongeren mogelijk veel opener te staan tegenover de Nederlandse samenleving en cultuur.²

Diezelfde tendens komt ook naar voren in onderzoek onder Pakistaanse moslims in Engeland, bijv. een onderzoek van Jessica Jacobson.³ Zij constateert dat deze Pakistaanse moslims een duidelijk onderscheid maken tussen hun religieuze en hun etnisch-culturele identiteit. Daarbij staat de religieuze identiteit voorop. Een respondent vertelt haar: "Ik ben allereerst een moslim. Dat is belangrijk, niet zozeer waar je vandaan komt. Want dat laatste creëert alleen maar tegenstellingen, weet je." De islamitische identiteit overstijgt hier dus de etnische tegenstellingen: of je nu uit Pakistan of Bangladesh of India komt of in Engeland bent geboren: je bent bovenal moslim, en pas in de tweede plaats Pakistaan of Brit. De identificatie met de islam helpt de jongeren uit Jacobson's onderzoek om niet te hoeven kiezen tussen een Pakistaanse of een Britse identiteit. Sommigen van haar res-

² T. Sunier, "Islam en etniciteit onder jonge leden van Turkse islamitische organisaties," *Migrantenstudies*, 10, no. 1 (1994): 19-32.

³ Jessica Jacobson, "Religion and ethnicity: dual and alternative sources of identity among young British Pakistanis," *Ethnic and Racial Studies*, 20, no. 2 (1997): 238-256.

pondenten bekritisieren bovendien de cultuur van het land van herkomst op basis van de islam. Ze veroordelen traditionele gebruiken als gearrangeerde huwelijken, Pakistaanse manieren om het huwelijk te vieren, Pakistaanse kledingsvoorschriften. Dit alles wijst in de richting van ont koppeling van religieuze en etnische identiteit. Etnische identiteit wordt daarbij gezien als plaats- en tijdgeboden, religie als universeel. Daarmee lijkt de stelling van Klop, dat meegebrachte cultuurpatronen en de invloeden uit de landen van herkomst geleidelijk verdwijnen, te worden bevestigd.

Aan de andere kant zijn er ook signalen dat ook onder hier opgroeiende generaties moslims etnische achtergronden, en identificatie met een bepaalde etnische groep, een belangrijke rol blijven spelen.

Philip Lewis, de schrijver van een gezaghebbend boek over Moslim in Engeland,⁴ waarschuwde de laatste maanden in diverse congressen⁵ voor een te optimistisch beeld van integratie van moslimgemeenschappen. Hij bevestigde enerzijds het beeld dat Jacobson schets van een ont koppeling van de religieuze en de etnische identiteit onder Britse moslims, van wie er velen zeer goed zijn geïntegreerd in de Britse samenleving. Engeland heeft inmiddels zelfs een moslim die in de adelstand is verheven en daarmee lid is van het Hogerhuis: Lord Nazir Ahmad. Dus ja: velen zijn geïntegreerd, Engelstalig, sociaal succesvol, en allerminst een vreemde Pakistaanse eend in de Engelse

bijt. Maar Lewis waarschuwt voor een te weinig opgemerkte keerzijde, namelijk de opkomst van een Britse Pakistaanse onderklasse van kansloze jongens. Het gaat hier om een groep die voornamelijk uit Pakistaans Kashmir afkomstig is. Lewis wijst erop dat onder deze groep zelfs na drie tot vier generaties het merendeel van de huwelijken gesloten wordt met partners in de streek van herkomst. Dit leidt tot blijvende achterstanden in het onderwijs en sociaal kansloze groepen. Een Brits satirisch tv-programma heeft inmiddels de figuur van Ali G. geschapen. Ali G. is een werkeloze, laaggeschoolde moslimjongere, met een muzikale voorkeur voor rap, die de straten onveilig maakt, bezig is met drugssmokkel. Tegelijk is Ali G. zeer islamitisch op een chauvinistische wijze: afwijzende houding tegenover de Britse samenleving, dominant tegenover zijn zussen die volgens hem thuis moeten blijven om zich op een islamitisch huwelijk voor te bereiden. Deze kansloze moslimjongeren dwepen bovendien met radicale islamistische bewegingen.

De Pakistaanse jongeren van Jessica Jacobson maken bewust een onderscheid tussen hun islamitische identiteit die goed binnen de Britse samenleving lijkt te passen, en hun Pakistaanse culturele en etnische achtergrond, die van voorbijgaande aard is. De probleemjongeren, op wie Philip Lewis de aandacht vestigt, houden daarentegen veel sterker vast aan een identiteit die een combinatie vormt van godsdienst, het behoren tot een specifieke etnische groep, en een afwijzing van de Britse samenleving. Weliswaar is hun islambeleving "Europees" in de zin dat hun situatie en hun gedrag bepaald wordt door de context: een Britse samenleving die voor hen geen toekomst lijkt te

⁴ Philip. Lewis, *Islamic Britain. Religion, Politics and Identity among British Muslims*, London, IB Taurus, 1994.

⁵ *Religious Freedom and the Neutrality of the State*. Leiden, 14-16 december 2000; en: *Muslims in Europa – ein Ländervergleich*, Berlijn 9-10 februari 2001.

bieden. Deze 'Europese islam' is in veel opzichten 'anti-Europees'.

Een tweede kanttekening bij de verwachte loskoppeling van etnische en religieuze identiteit is, dat godsdienst – in dit geval de islam – allerminst de enige of zelfs maar de overheersende vorm van identificatie van jongeren uit islamitische kringen is. Het behoren tot een bepaalde groep is erg belangrijk voor jongeren, en de etnische achtergrond is een belangrijk bron van eigenheid. In landen die al een veel langere geschiedenis van immigratie uit de islamitische wereld kennen, zoals de Verenigde Staten van Amerika, zijn etnische verschillen tussen diverse moslimgroepen niet verdwenen.

Voortgaande migratie, vooral in de vorm van kettingmigratie, en voortgaande banden met de landen van herkomst zorgen ervoor dat familienetwerken in stand blijven en een basis vormen voor groepsvorming op basis van afkomst. In het moderne communicatietijdperk is het overeind houden van een betrokkenheid bij het land van herkomst, ook voor een tweede en derde generatie, een stuk eenvoudiger geworden. Politieke onrust in het land van herkomst is een krachtig bindmiddel van gelijkgezinde migranten uit een bepaald deel van de islamitische wereld. Het is rijkelijk optimistisch om te verwachten, dat de islam de bestaande tegenstellingen tussen Koerden uit Turkije en andere Turken overbrugt. Onder de Marokkanen is opvallend dat de Berberidentiteit juist onder de hier opgroeiende generatie sterk leeft en de basis vormt voor groepsvorming en verenigingsleven. Op websites van Berberjongeren wordt weliswaar veel over de islam geschreven, maar is de islamitische identiteit geen reden om de tegenstelling tussen Berbers en Arabieren te overstijgen.

Tenslotte, zelfs onder groepen die de islam wel als universeel principe benadrukken, als iets dat de tegenstellingen tussen de volkeren dient te overstijgen, zien we vaak dat men in de praktijk blijft denken vanuit de eigen etnische groep.

Ik kan niet voorspellen, zoals dhr. Klop lijkt te willen, hoe de situatie over tweehonderd jaar zal zijn. Maar op wat kortere termijn, van laten we zeggen twee generaties, lijkt het mij onwaarschijnlijk dat de islamitische identiteit de etnische identiteit zal kunnen verdringen.

Euro-islam en integratie

Een recente brochure van de *Friedrich Ebert Stiftung* van de Duitse SPD – naar aanleiding van een conferentie in Berlijn over de multiculturele samenleving – definieert Euro-islam als: een oriëntatie op persoonlijke vroomheid met een open maatschappelijk houding en een aanvaarding van democratie, tolerantie en mensenrechten. Euro-islam is in die visie het tegendeel van, en een welkom tegenwicht tegen fundamentalistische en anti-Europese tendensen die men ook in Duitsland aantreft. Men maakt zich zorgen over de neiging van sommige Turkse jongeren om zich van de Duitse samenleving af te keren en zich tot fundamentalistische groepen aangetrokken te voelen, maar gelukkig is er ook nog de Euro-islam.⁶ Met andere woorden, Euro-islam wordt hier in meer normatieve zin gebruikt: geïntegreerd, positief tegenover de

⁶ Das Zusammenleben der Kulturen in einer globalen Gesellschaft : Kongreß der Friedrich-Ebert-Stiftung am 3. Februar 1999 in Berlin / Akademie der Politischen Bildung. [Red. Mitarb.: Kerstin Pohl]. - [Electronic ed.]. - Bonn, 1999. - 51 S. = 132 Kb, Text. - ISBN 3-86077-825-0 Electronic ed.: Bonn: FES Library, 1999

Europese samenleving, onafhankelijk van obscure bewegingen die vanuit de herkomstlanden worden aangestuurd, etc. Vertaald naar de Nederlandse situatie zou dit bijvoorbeeld kunnen betekenen: aan de ene kant hebben we uitingen van de islam die een echo zijn van islamitische instanties in de landen van herkomst of elders in de islamitische wereld. Het Turkse Directoraat voor Godsdienstzaken te Ankara stuurt imams naar de onderdanen in West-Europa en oefent zo invloed uit op het religieuze leven hier. Vele van de Pakistaanse, en Hindostaans-Surinaamse moslimgemeenschappen in Nederland hebben een geestelijk leider die in Pakistan woont. Sympathisanten van de Moslimbroeders uit Egypte en Syrië zijn actief in de moskeeën in Europa.

Maar anderzijds zijn er moslimorganisaties van eigen bodem, zoals "Islam en burgerschap", een moslimorganisatie die in samenspraak met minister Van Boxtel streeft naar de opvoeding van de moslims tot goed geïntegreerde en loyale Nederlandse staatsburgers.

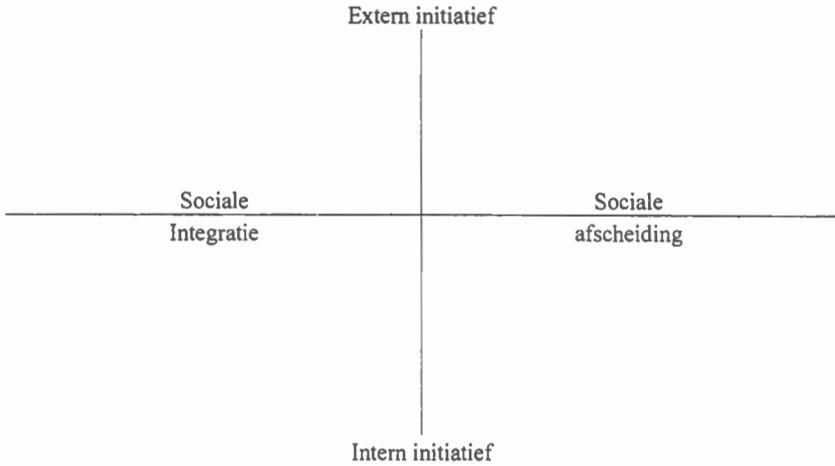
Deze zwart-wit-tekening van enerzijds een democratische, tolerante en pro-Europese islam, en anderzijds een op de islamitische wereld georiënteerde islam die zich afwendt van Europa, is populair in discussies over de islam in Europa. Maar het doet geen recht aan de veelkleurigheid van de Europese islam. Het probleem met deze zwart-wit-tekening is niet eens zozeer, dat je tussen zwart en wit allerlei grijstinten kunt ontwaren. Dat spreekt voor zich. Maar het probleem is vooral het eurocentrisme dat erachter schuilgaat: De goede invloed van "onze" democratische normen en waarden zorgt voor een tolerante, verlichte vorm van

islam, terwijl alles wat afkomstig is uit islamitische centra buiten Europa bijna automatisch wordt geassocieerd met conservatisme, intolerantie en achterlijkheid. De mogelijkheid dat er uit Turkije, Marokko of Egypte ook iets goeds zou kunnen komen, wordt bij voorbaat uitgesloten.

Deze manier van denken leidt ertoe, dat men de moslims in Europa probeert te isoleren van geloofsgenoten of religieus leiderschap in de islamitische wereld. Dit lijkt me weinig realistisch en ook ongewenst. Het is erg logisch dat moslims in Europa op diverse wijzen verbonden blijven met geloofsgenoten in de islamitische wereld. De aard van die verbondenheid is zeer gevarieerd en kan bovendien gepaard gaan met zeer verschillende houdingen tegenover de *Europese* samenleving.

De socioloog Dassetto, die zich al jaren heeft beziggehouden met onderzoek naar de islam in Europa, stelt daarom dat de Europese islam zich niet uniform, maar volgens een veelheid van modellen ontwikkelt.⁷ Deze modellen plaatst hij in een schema met twee assen. De horizontale as betreft de positie die moslims innemen tegenover de Europese samenleving waarin men woont. Deze as loopt van sociale integratie naar sociale afscheiding. De verticale as betreft de rol van islamitische instantiebuiten Europa. Die as van "intern initiatief" tot "extern initiatief".

⁷ Felice Dassetto, *La construction de l'islam européen: approche socio-anthropologique* Musulmans d'Europe, Paris, L'Harmattan, 1996, p.327v.

Dit schema maakt het mogelijk een gevarieerd en mijns inziens realistisch beeld van een Europese islam te schetsen en rekening te houden met zeer uiteenlopende uitingsvormen. Zo is er in dit schema plaats voor uitingsvormen die groeien uit de Europese context, maar zich niettemin afzetten tegen de Europese samenleving. Die zijn rechts onder in het schema te plaatsen. Omgekeerd is het mogelijk dat moslims goed integreren in de Europese samenleving maar tegelijkertijd sterk georiënteerd blijven op instanties of religieuze autoriteiten buiten Europa. Deze plaatst Dassetto links boven in het schema.

Dassetto onderscheidt in dit verband een negental modellen van islamitische aanwezigheid in Europa. De ruimte ontbreekt hier om ze alle negen te behandelen. Maar van belang is met name, dat die vormen van islam, die uit de Europese context voortkomen, en waarin het initiatief ligt bij moslims die hier zijn geboren en getogen, op zich al een scala van houdingen tegenover de Europese samenleving en cultuur bevatten: de

onderste helft van het schema. Hier vinden we aan de ene kant vormen van islam die Europese, m.n. christelijke modellen overnemen, met een zekere privatisering van de religie. Men accepteert de plaats die religie in de Europese samenleving heeft, namelijk hoofdzakelijk in het privé-domein, als keuze van individuele burgers. Dit kan bovendien gepaard gaan met een sterkere nadruk op de spirituele kanten van de islam, op de band met God, en een minder centrale rol van de islamitische wet. Dit lijkt de vorm van islam die de meeste beleidsmakers graag zien verschijnen, en die in de eerdergenoemde brochure van de *Friedrich Ebert Stiftung* bij uitstek 'Europees' wordt genoemd. Maar we hebben ook gezien dat de Europese context ook moslimgroepen voortbrengt die zich uitgesloten voelen en zich daarom afzetten tegen de dominante cultuur. Ondanks de vijandige houding die jongeren als "Ali G." aannemen, en ondanks het feit dat sommige van deze jongeren zich aansluiten bij radicale bewegingen uit het Midden-Oosten, zijn ze toch vooral een product van de Eu-

ropese samenleving zelf. Hun jeugdcultuur, met rapmuziek en al, is geenszins een kopie van het Midden-Oosten of Zuid-Azië.

Ook die extern georiënteerde, en daarom minder door de Europese context bepaalde vormen van islam vertonen een gevarieerd beeld en uiteenlopende houdingen tegenover de Europese samenleving: de bovenste helft van het schema.

Er zijn bewegingen waarvan de leden goed geïntegreerd zijn in de Europese samenleving en met open en vriendschappelijke contacten met hun niet-islamitische omgeving, ook al wordt de ideologie en organisatie niet door de Europese context gevormd. De Ahmadiyya-beweging is hier een voorbeeld van. Een mondiale moslimbeweging, waarvan de leider momenteel weliswaar in Engeland woont, maar waar de Europese aanhangers toch slecht één tak vormen, een relatief kleine afdeling die participeert in een mondiaal netwerk. Deze beweging heeft ten doel de wereld te bekeren tot zijn versie van de islam, maar haar Nederlandse aanhangers zijn prima geïntegreerd in deze samenleving.

Andere extern aangestuurde groepen stellen zich veel militanter en afwijzender op tegenover de Europese samenleving. Vele militant-islamitische bewegingen uit het Midden-Oosten, Turkije of Zuid-Azië hebben in Europese hoofdsteden hun afdelingen. Het gaat hier om kleine groepen, maar ze bepalen mede het gezicht van de Europese islam.

Tussen die redelijk geïntegreerde groepen enerzijds, en de antiwesterse groepen anderzijds, vinden we een aantal transnationale moslimbewegingen die min of meer hun eigen gang gaan, die een diasporanetwerk van geestverwante moslimorganisaties hebben

opgericht, en zich tegenover de Europese samenleving gereserveerd opstellen zonder een confrontatie te willen. Men zoekt vooral het isolement. Dassetto noemt hier als voorbeeld de Tabligh-beweging: een puriteinse beweging die moslims aanspoort in hun individuele leven zo letterlijk mogelijk de voorschriften en het voorbeeld van de profeet na te leven. Daarbij worden contact met de omgeving gemedend.

Conclusie: een veelkleurige Euro-islam

Al met al ontstaat een zeer gevarieerd beeld van de islam in Europa. Dit beeld wordt deels door de Europese context bepaald, en door in Europa wonende moslim gecreëerd. Deze in Europa gevormde islam – en die zouden we Euro-islam kunnen noemen – is allerminst een eenheid, maar reflecteert de zeer uiteenlopende etnische achtergronden, sociale posities en de positieve of negatieve ervaringen van verschillende groepen moslims.

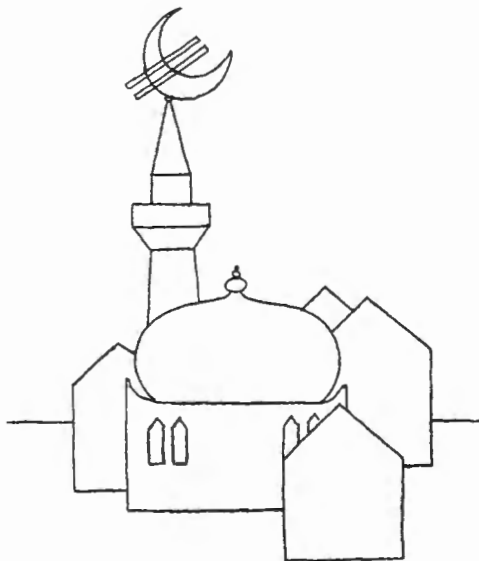
Het is te verwachten dat dit in de toekomst zo blijft. Het lijkt me uitgesloten dat er een islamitische instantie in Europa opkomt die min of meer een monopolie op religieus gezag heeft en daarmee voor een soort eenheid van bovenaf kan zorgen. Zo'n instantie is vanuit de soennitische islam op zich al moeilijk te rechtvaardigen, maar zal ook door de Europese context niet snel worden afgedwongen. Integendeel, de bestaande godsdienstvrijheid en de individualisering die ook onder moslims optreedt, staan er garant voor dat sterk uiteenlopende varianten van de islam de kans krijgen zich te ontplooiën. Die verscheidenheid wordt nog versterkt door externe invloeden van uiteenlopende politieke, culturele en religieuze

aard, die eveneens zullen blijven. Kettingmigratie en moderne communicatiemiddelen staan daar garant voor. De veronderstelling van Klop dat komende generaties moslims aan hun geloof vasthouden, maar in cultureel en etnisch opzicht assimileren aan de Nederlandse samenleving, is denk ik op drijfzand gebaseerd, of misschien op wishfull thinking. De vergelijking met de Hugenoten uit de 16^e eeuw houdt geen rekening met globaliseringsprocessen die het mogelijk maken verbonden te blijven met geestverwanten elders op de wereld.

Het spreekt voor zich dat uitingsvormen van de islam in Europa mede bepaald worden door de Europese context. In die context vormen de moslims een bescheiden minderheid zonder politieke macht.

Evenals andereregelige gemeenschappen zijn ze daarin vrij volgens de voorschriften van hun godsdienst te leven, maar zijn de mogelijkheden om de samenleving als geheel te beïnvloeden minimaal. Men kan de vastenmaand Ramadan in eigen kring vieren, maar het openbare leven zal er niet voor stil komen te liggen. Maar het is niet te verwachten dat de invloed van de Europese context een uniforme Euro-islam oplevert. Misschien is juist het omgekeerde het geval, en is het belangrijkste kenmerk van de Euro-islam wel zijn veelkleurigheid. Het moderne Europa kan worden vergeleken met een religieuze markt, waarop een bonte verzameling religieuze stromingen en bewegingen zijn waren aanbiedt aan de consument. Op deze markt is er alle ruimte voor meerdere islamitische kramen.

EURO-MOSKEE

VAN 'MOSLIMS IN BELGIË' NAAR 'BELGISCHE MOSLIMS'

Simon Lambregs

Ten geleide.

Reeds meermaals is in Begrip gesproken over islam en integratie in België. We denken daarbij o.m. aan het jubileumnummer van Begrip in december 1999 en aan het nummer over de godsdienstvrijheid van april 2000. In deze bijdrage spreken we over integratie van de islam in het kerkelijk en maatschappelijk denken en leven in België. We doen dat vanuit de invalshoek van ontmoetingsruimten waarin we elkaar als moslims en christenen willen erkennen en opnemen als gelijkwaardige partners. Zonder volledig te zijn wijzen wij enkele ontwikkelingen aan uit de laatste vijf tot tien jaren. Het moge een aanzet bieden tot verder nadenken en tot verder gesprek, analyse of studie op het terrein van zowel denk- en sensibilisatiewerk als van het plaatselijke veldwerk. De lijn die wij er in menen te ontdekken, noemen we een ontwikkeling van moslims in België naar Belgische moslims. Tevens zien we stappen naar een samenleven van Belgische christenen met Belgische moslims. Er dient zich o.i. een proces aan van acculturatie van het moslim-cultuur-feit met het christelijk cultuur-feit in België, het moslim-midden en Kerk-midden. Het zal zeker nog veel tijd vragen voor men elkaar werkelijk zal erkennen als behorend tot eenzelfde godsdienstige stroming, de 'semitische stroming' zoals Hans Küng haar o.a. noemt in zijn Projekt Welte-thos., Mondiale verantwoordelijkheid, aanzetten voor een verbindende ethiek. Maar ons lijken aanzetten en stappen daar naar toe op gang te komen in enkele huidige ontwikkelingen. We schetsen achtereenvolgens enkele ontmoetingsruimten die christenen daartoe scheppen in hun spreken over 'De Jezusruimte' en wat we noemen 'de band van vrede-ruimte'. We wijzen ook op een samen scheppen van christenen en moslims van een 'Abrahamitische geloofsruimte'. We spreken over de ruimte die moslims scheppen voor ontmoeting, en over de ruimte die het maatschappelijk en politiek bestel scheidt daartoe. Aan het slot wijzen we op twee gevaren die deze ontmoetingsontwikkelingen bedreigen: het 'immunitetsdenken' zoals dat o.m. in de Rooms-katholieke Kerk blijkt uit het document Dominus Jesus en het 'neutraliteitsdenken', dat geen godsdienstig en filosofisch pluralisme toestaat en alles platstrijkt tot een rationele gemene deler van grijsheid die zelfs elk teken van gelijk welke godsdienstigheid in het openbare leven ter discussie stelt.

De Jezusruimte als ontmoetingsruimte met moslims.

In zijn in 2000 verschenen boek *Jezusruimte* stelt pater Benoît Standaert, benedictijn van de abdij Sint Andries - Zevenkerken te Brugge, Jezus voor als een bijzondere ontmoetings-persoon tussen christenen en moslims. In zijn hoofdstuk 'Van de ruimte

Jezus naar andere ruimtes' wijst hij op Jezus als ontmoetingsplaats met jodendom, boeddhisme, ongelovigen en ook met de islam. Benoît Standaert is een graag beluisterde persoon in vele bijbelkringen en spiritualiteitskringen in Katholiek Vlaanderen en kan

als dusdanig invloed uitoefenen op het denken van velen die in katholieke kringen op verkenning gaan in de bijbel, op zoek naar een levenservaring en ontmoeting met Jezus. Als leidraad boven zijn hoofdstuk 'Jezus en de islam' haalt hij een hadith aan van Mohammed volgens al-Boechari, waar Mohammed zegt:

'Ik sta van alle mensen het dichtst bij de zoon van Maria. De profeten zijn kinderen van een zelfde vader en verschillende moeders. Tussen Jezus en mij is er geen enkele profeet geweest.' Hij onderlijnt de asymetrie in het islamitische denken dat Jezus erkent als profeet en het christelijke denken dat geen enkele band legt met Mohammed. Het is pas in het document *Nostra Aetate* van Vaticanum II in 1965, zo haalt hij aan, dat er geschreven staat: 'zo spoort de heilige kerkvergadering aan tot wederzijds begrip tussen christenen en moslims'. Een zin trouwens, die aan de oorsprong ligt van de naam ons tijdschrift *Begrip*. Het is bekend dat indertijd deze aansporing moeizaam door de stemmingen over dit document kwam. Ons collectief christelijk geheugen staat al dertien eeuwen afwijzend tegenover de islam. Als benedictijn haalt hij ook daaromtrent woorden aan uit de benedictijnerfamilie van de trappist Christian de Chergé. Deze werd in Thibérine in 1996 door Algerijnse fanaticelingen gedood. Hij bekent 'dat hij met veel innerlijke weerstand aan zijn zoektocht van toenadering tot de moslims begonnen was'. Als exegeet wijst hij er op dat het statuut van Koran en Bijbel als heilige boeken nogal verschillend geïnterpreteerd wordt in beider tradities. Hij herinnert eraan dat Jezus in 15 soera's van de Koran vernoemd wordt. Hij nodigt christenen en moslims uit zich van de oude tegen-

stellingen bewust te worden, goed wetend van onze wederkerige polemische standpunten als het over Jezus gaat. Toch, zo vraagt hij zich af, is de tijd wellicht rijp om vanuit 'de ruimte Jezus' naar elkaar te luisteren. Hij beschouwt deze ontmoetingsruimte als een geestelijke, creatieve en zinvolle horizon voor de drie Abrahamitische godsdiensten. Deze hebben zich door de geschiedenis heen voor elkaars standpunten immuun gemaakt. Hij haalt de mening aan van hedendaagse historici dat 'de beweging rond Mohammed' evenzeer anders had kunnen verlopen. Zoals de vertakking binnen het christelijk monotheïsme van de Syrische, Nestoriaanse, Koptische en Ethiopische kerkontwikkeling. Zijn boek komt in binnenkerkelijke kringen terecht, waar Jacques Jomier's *Bijbel en Koran* (1982, de Haan), Maurice Borrmans' *De dialoog tussen christenen en moslims*- of Emilio Platí's *Islam...vreemd* tegenwoordig niet gelezen worden. Hij haalt tot slot een zin aan uit het lange gebed dat paus Johannes Paulus II bad in Casablanca in op 19 augustus 1985: 'Isa, de zoon van Maryam, lere ons naar elkaar toe te groeien in heilige schroom en onbaatzuchtige solidariteit.' De ontwikkeling van de Jezusruimte is door dit hoofdstuk in zijn boek voor vele bijbel- en spiritualiteitskringen een uitnodiging om in de eigen traditie aan onze afstotingen van elkaar voorbij te geraken. De ontmoeting met de islam zal dan geen bedreiging meer vormen, want we zullen zelf dichter bij God zijn gekomen.

De ruimte van de band van vrede

Wie in contact komt met de trappisten van Westmalle in de Antwerpse Kempen, zal regelmatig een voorbede horen naar de

kontakten toe met de islam. Het gebeurt regelmatig dat zij islamieten op bezoek krijgen. Een hele omwenteling is bij hen gebeurd in hun denken en bidden nadat zij zowat in België de spreekbuis werden van de in Algerije op 21 mei 1996 vermoorde groep van zeven trappisten door de publicatie van hun geschriften, verzameld in het boek *Een band van vrede, Ribât es –Salam*. Dit was de naam van de groep van soefi moslims, lekenchristenen en enkele monniken van Tibhirine. Ze hadden in het klooster van Tibhirine hun ontmoetingsplaats en luisterden in vrede naar Koran en Bijbel, naar elkaar en kwamen tot gebed. Broeder Ivo Dujardin, abt van de trappistenabdij van Westmalle, noemt het 'de weg en het charisma van de gemeenschap van Tibhirine'. Bij de presentatie van dit boek in 1997 was ook broeder Jean-Pierre, die ontsnapte aan de aanslag van Tibhirine. Tevens was er de vader van Loubna Benaïssa, het Marokkaanse meisje dat in Brussel in die tijd werd vermoord.

De kontakten van toen en van de voorstelling van de geschriften van de monniken zijn tot op heden een basis voor 'een band van vrede'. Het eveneens in 1997 verschenen postume boek *L'invincible espérance* van de prior van Tibhirine, Christian de Chergé, getuigt van deze hoop. Het franse dagblad *La Croix*, dat beide boeken uitgaf onder redactie van Bruno Chenu, assumptionist en hoofdredacteur, verzamelde de geschriften van Christian de Chergé.

Ontmoeting gebeurt niet allereerst door grote uiteenzettingen of diepe gesprekken, maar door het eerbiedig naar elkaar toegaan daar waar gebeden wordt voor elkaar. Daar waar vergeving en broederlijkheid worden uitgesproken, groeit ook de laatste jaren een

nieuwe ruimte om de islam een plaats te geven in het denken en beleven. Het is een ruimte waar zowel islamieten als christenen elkaar kunnen vinden. Dit blijkt in vele kringen van monniken en monialen en hun gasten voor wie op deze wijze nieuwe wereld- en godsbeelden opengaan in België.

Christenen en moslims scheppen samen een Abrahamitische geloofsruimte

De activiteiten van het Abrahamhuis in Genk in Belgisch Limburg zijn eenvoudige ontmoetingen tussen christenen van de drie kerkstromingen – Rooms-katholiek, orthodox en protestant – en van moslims van Turkse en Marokkaanse origine, die zich eveneens in contact plaatsen met de joodse denkwereld. Jaarlijks komen groepen van kinderen, jongeren en volwassenen uit geheel Vlaanderen via het Abrahamhuis in contact met het anders-zijn en toch begripvol samenleven van verschillende christelijke kerken en moslims. Bezoeken aan kerken en moskeeën, vormingsinitiatieven, een bijbelleerhuis, samen luisteren naar bijbel- en koranteksten. Het samen stellen van tekens van verbondenheid op multicultureel binnenkerkelijk katholiek vlak, oecumenisch vlak en interreligieus vlak scheidt een 'Abrahamitische ruimte voor ontmoeting'. Hier staat niet 'de Jezusruimte' centraal, evenmin de ruimte van gebed en luisteren. alhoewel beide ruimten er mee in betrokken zijn, maar de ruimte van Abraham, onze gemeenschappelijke vader in het geloof. In elke inleiding wordt de relatie van onze godsdiensten met Abraham onderlijnd. Het Abrahamhuis is geen christelijk islamitisch initiatief maar een gezamenlijk initiatief van zeven geloofsgemeenschappen. Het ging officieel van start op 6 oktober 1996 op initia-

tief van de Rooms-katholieke parochies van het dekenaat Genk, de katholieke missies bij de katholieke migranten in het dekenaat Genk, de Grieks-Orthodoxe Kerk in Genk, de Oekraïens Orthodoxe Autocephale Kerk in Genk, de Verenigde Protestantse Kerk in België te Genk, de koepel van Turkse Moskeeën in Genk en de koepel van Marokkaanse moskeeën in Genk. Er is geen georganiseerde joodse gemeenschap in Genk, maar de opgerichte Vereniging zonder winstgevend doel, zoals die in België genoemd wordt, staat wel voor hen open. Dit Abrahamitisch samen op weg zijn, door zowel christenen als moslims en joden telkens anders uitgelegd, is een ruimte geworden die ons bij elkaar zichtbaar maakt. Voor er sprake was van 'een ramadagroet brengen' deden de katholieke gemeenschappen dit in Genk bij de moslimgemeenschappen. Het is normaal geworden dat christenen aanwezig zijn bij een feestgebed op het Offerfeest of ramadanfeest. Moslims komen met Kerstmis en Pasen in een katholieke kerk hun groet brengen. Christenen worden genodigd op een iftar-avond in een moskeegemeenschap. Moslims zijn erbij op een solidariteitsmaaltijd in de Veertigdagentijd van een Genkse katholieke parochiegemeenschap. Christenen en moslims zingen samen religieuze liederen op gebeds- en vredeswakes. Het zijn ontwikkelingen die tien jaar geleden niet bestonden, maar o.a. door impulsen als samenkomsten naar aanleiding van de Golfoorlog (1991) op gang kwamen. Gelovigen uit alle geledingen van het kerkelijke en sociale en culturele leven krijgen er kansen om ook als gelovigen elkaar te ontmoeten. De verschillende kerngedachten die christenen, moslims en joden over Abraham hebben, hoe-

ven elkaar niet uit te sluiten. Voor christenen is Abraham de Vader van de belofte (Paulus in Galatenbrief 3: 1 tot 5: 12). Voor joden is hij 'Avinoe, onze Vader'. Voor moslims is hij de eerste 'overgegevene'(moslim). Door deze visies kunnen we elkaar verrijken. Dat vinden allen die meewerken in de Abrahamitische ruimte om elkaar beter te begrijpen en vreedevol met elkaar op weg te gaan.

In dit verband vernoemen we ook bijzonder de Werkgroep voor Interreligieuze Dialoge in Antwerpen (W.I.D.A.). Deze gaat niet alleen met de Abrahamitische godsdiensten op weg (christendom, jodendom en islam) maar ook met Indische godsdienstige stromingen (hindoes en boeddhisten) en met vertegenwoordigers uit de Chinese tradities (Confucianisme en Taoïsme).

Eveneens in Antwerpen is professor Ulrich Liebrecht, bekend sinoloog en publicist in Vlaanderen o.m. via het in Vlaanderen grote lezersforum van het Davidsfonds, zelfs overgegaan tot de oprichting van een school die hij noemt 'school van comparatieve filosofie'. Hierin plaatst hij islam en christendom zonder schroom naast alle godsdienstige en filosofische stromingen op aarde en gaat op verkenning met zijn leerlingen.

Moslims scheppen middenveld-ruimten

Elders in dit nummer onder de rubriek 'moslims in Europa' spreken we over de oprichting van een Islamitisch Dialog- en Informatiecentrum in Beringen en Brussel. Het is één van de tekens dat ook van islamitische zijde ruimten worden geschapen voor ontmoeting met christenen en andere godsdiensten. De integratie van de islam en van de moslims in het maatschappelijk leven is in volle beweging.

Zo sprak de woordvoerder van de Executieve van de Moslims in België, naar aanleiding van de onmogelijkheid op het offerfeest een schaaft te slachten, woorden van begrip, die goed overkwamen bij de doorsnee Belgen. De Executieve van de Moslims, waarover we reeds eerder spraken in nummers van Begrip, ontwikkelt zich tot een factor van integratie in de Belgische samenleving

Tijdens de ramadanmaand nodigen sedert enkele jaren de moskeeverenigingen en islamitische culturele verenigingen op ontelbare plaatsen christelijke buurtbewoners uit om deel te nemen aan *iftar*-avonden. Het samen zich verenigen in een koepel van Turkse culturele verenigingen zoals de Turkse Unie in Beringen die o.m. als bijzonder forum gebeuren elk jaar 'een integratieprijs uitreikt aan medestanders' is een ander voorbeeld van wat men in Vlaanderen 'socio-cultureel middenveld tussen politici en gewone burgers'. Elders in dit nummer vernoemen we de uitreiking van de integratieprijs 2000 aan Kerkwerk Multicultureel Samenleven.

Bij de oprichting van nieuwbouw-moskeeën spreken de moslims stevast niet over een moskee die ze gaan oprichten maar over 'een multicultureel centrum waar ook christenen welkom zijn'. De bouw ervan staat steeds onder het beheer van 'een islamitische cultureel centrum'. Zo staan zij in navolging van de honderden katholieke parochiehuizen die Vlaanderen telt waar alle socio-culturele en catechetische activiteiten van de parochiegemeenschap plaatsvinden. Er komt dus een islamitisch middenveld met een eigen thuis dat uitdrukkelijk wil openstaan naar de christenen en ook godsdienstige initiatieven als *iftar*-ontmoetingen open-

stelt voor christenen. Dit openstellen naar moslims doen christenen uit het zogenaamde christelijk middenveld van de christelijk-sociale organisaties minder uitdrukkelijk wederkerig dan de moslims. De christenen namelijk die openstaan voor moslims doen dit niet zo dikwijls in naam van hun christelijk-sociale vereniging. De angsten, onwetendheid en vooroordelen van de leden van de meeste ledenorganisaties zijn nog te groot. Er zijn dus wederkerig groepen die vanuit een geloofsbewogenheid ook geloofswegen voor ontmoeting zoeken naar elkaar. Bij de christenen zijn het voornamelijk de Arbeidsbewegingen, en in het bijzonder de vakbond, het A.C.V., die op dit vlak van moslims op te nemen in het middenveld gebeuren baanbrekend werk hebben verricht en nog verrichten.

Maatschappelijke ruimten voor ontmoeting.

Naast de religieuze ruimten waarin katholieke christenen en moslims elkaar de laatste tien jaar een geïntegreerde plaats geven in denken, spreken, handelen en leven, is er in België een breed maatschappelijk veld van impulsen op dit vlak. We raken hier even enkele elementen aan op gebied van politieke integratie, onderwijs en jeugdbewegingsleven. Er zou nog veel meer aangehaald kunnen worden.

- Reeds in 1995 gaf *Cultuur en Migratie*, een tijdschrift van de vormingsdienst van het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding, een themanummer uit met als titel 'De politie, Ali's vriend'. Het ging dan over de verhouding tussen politiediensten en allochtonen in België, het binnenhalen en het binnenhouden van allochtone medewerkers binnen de politie-

diensten. In die tijd begaf België zich embryonair op het spoor van het Verenigd Koninkrijk en Nederland op politieel gebied. Ondertussen is het één van de vele projecten die succes hebben. In vele steden en gemeenten maken allochtonen, en met name islamitische allochtonen, thans deel uit van politiediensten.

- Onder de naam van multiculturele activiteiten ontvangen vele islamitische cultuurverenigingen subsidie voor sociaal-culturele activiteiten die wij soms als godsdienstige activiteit zouden bestempelen zoals de organisatie van een *iftar*-avond bijvoorbeeld. Deze bijzondere activiteiten maken ook deel uit van een geheel van subsidies uit een zogenaamd 'Sociaal Impuls Fonds' (S.I.F. genaamd). Hiermee probeert men de migrantenorganisaties met islamitische signatuur, naast die van Italianen, Polen, Spanjaarden enzovoorts in de concentratiesteden, te helpen bijbenen in het sociale middenveld van allerhande sociale en culturele organisaties. Aan deze laatste is België en vooral Vlaanderen zeer rijk. De Sociale Integratiedienst van de Stad Genk heeft bijvoorbeeld actief meegeholpen om de migrantenorganisaties een VZW(Vereniging zonder Winstoogmerk)-statuut te bezorgen. Daardoor zijn deze organisaties een rechtspersoon in het Belgisch bestel. Daardoor zijn ook hun afzonderlijke individuele leden niet individueel aansprakelijk en kunnen zij ook fondsen en legaten verwerven. Zo hebben alle moskeeën als bestuursorgaan een VZW-statuut onder benamingen als 'Culturele islamitische moskeevereniging'. De islamitische gemeenschappen hebben zich de laatste tien jaren massaal in deze vormen van integratie van hun organisatieleven in het Belgisch plaatselijk organisatieleven geïntegreerd.

- Ook op het onderwijsgebied organiseren de islamitische godsdienstleerkrachten zich thans in verschillende overlegorganen van leerkrachten om elkaar te helpen bij het opstellen van lesprogramma's en het verdedigen van elkaars belangen. Soms worden deze lesprogramma's, zoals we in het Abrahamhuis van Genk o.m. vernemen, uitgevoerd in samenspraak met christelijke leerkrachten: zo worden gemeenschappelijke 'wederkerigheids-ontmoetingen' voor de leerlingen opgezet.

In het Katholiek Onderwijs is sinds enkele jaren een nieuw leerplan van kracht geworden (zie o.m. vorig nummer van Begrip 'Moslims in Europa'). Dit leerplan heeft zich opnieuw ingesteld op de uniciteit van Jezus Christus en de uniciteit van de Kerk (het *Dominus-Jesus*-denken uit theologische kringen). Toch wil men in dit identiteitsgegeven ook ruimte maken voor contacten met de islam en met islamitische leerkrachten in het katholiek onderwijs, zoals we eveneens in vorig nummer beschreven.

- Binnen de sterke Vlaamse jeugdorganisaties is grote aandacht voor de islamitische jongeren die aan hun verenigingsleven deelnemen. Dikwijls gebeurt dit met afzwakking van het vroegere katholieke karakter van hun vereniging: zij zullen soms eerder rekening houden met het niet eten van varkensvlees omwille van de moslimleden dan met de organisatie van een zondagmis op een jeugdkamp. Dikwijls noemen zij 'pluraliteit' wat in feite 'neutraliteit' is: iedereen wordt gelijk behandeld in hun beweging, maar niet iedereen komt nog in zijn eigenheid aan bod in het jeugdleven, vinden dikwijls waarnemers van het katholieke jeugdbewegingsleven op deze vlakken.

We mogen met deze enkele voorbeelden dus stellen dat de maatschappelijke ruimte volop bezig is om, naast het collectieve christelijk geheugen dat haar in onze streken kenmerkt, ook stilaan een plaats in ons samenleven met islamieten op te bouwen. Het scheidt het kader waarin de initiatieven van zowel christelijke als islamitische zijde goed kunnen gedijen.

'Samen op weg gaan': Mogelijkheden en hinderpalen.

Op verschillende vlakken van denken en de praktijk van het samenleven groeien heel wat initiatieven om elkaar te integreren en alzo een plaats te geven in hun dagelijks leven en geloofsbeleven. Twee elementen willen we hierbij tot slot aanhalen: het uitzuiveren van onze begrippen omtrent integratie en twee gevaren daaromtrent die wij lopen.

Verschillende ladingen voor de begrippen en woorden.

Velen hanteren daarbij nog verschillende begrippen door elkaar: 'multicultureel' en 'multireligieus' bijvoorbeeld, of 'allochtonen en migranten zijn moslims', of 'moskeegemeenschappen zijn socio-culturele initiatieven die gesubsidieerd worden' terwijl 'kerkelijke initiatieven geen subsidiemogelijkheden hebben'. Dit onhygiësch woordgebruik en begrippenvermenging dient zeker nog uitgezuiverd te worden. Maar in denken en handelend samenleven groeit een nieuw bewustzijn: we zien dat moslims in België en in kerkkringen aanvaard worden en zichzelf integreren als 'Belgische moslims'.

Twee gevaren: het immuniteitsdenken en het neutraliteitsdenken. Het document *Do-*

minus Jesus als teken van immuniteitsdenken.

De Franstalige Belgische jezuïet, Pater Jacques Dupuis (nu 77 jaar), heeft volgens een uitspraak aanvang maart 2001 van de Vaticaanse geloofsleer in een *notificazione* een aantal opvattingen die 'gevaarlijk' en 'niet vrij van dubbelzinnigheden' kunnen genoemd worden. Hij is professor aan de bekende jezuïetenuniversiteit *Gregoriana* in Rome, en was lange tijd werkzaam in India. In 1997 verscheen van hem een boek *Vers une theologie chrétienne du pluralisme religieux*. Het boek tracht de verschillende godsdiensten en religieuze tradities een plaats te geven in het goddelijk heilsplan zonder de betekenis van Jezus Christus als verlosser van de wereld te ontkennen. Dupuis werd niet van dwalingen beschuldigd noch veroordeeld. Hij kan blijven doceren en schrijven. Maar de Congregatie van de Geloofsleer vroeg hem dat hij zich in de toekomst zou houden aan de officiële geloofsleer van de Kerk terzake, vervat in het in augustus 2000 gepubliceerde document *Dominus Jesus*. Juist dit document maakt op dit ogenblik de communicatie binnen de verschillende ontmoetingsruimten van de godsdiensten in België en vermoedelijk ook elders de contacten troebel. Zo vroegen vooral de niet-katholieke Kerken in het Abrahamhuis van Genk en in de Oecumenische Kring van het Bisdom Hasselt uitleg aan de Rooms-katholieken meer over de uniciteit van de Kerk dan over de uniciteit van Christus. Het 'zich afschermen en de immuniteit willen bewaren', waarvan het *Dominus Jezus*-document een theologisch katholiek voorbeeld is, kan een hinderpaal blijven om tot duurzame en echte integratie te komen van elkaar in onze Kerken

godsdiensten en in ons godsdienstig denken en leven.

Het neutraliteitsdenken van de Belgen in 2001.

Een even grote hinderpaal voor de toekomstige integratie van de islam en christendom in elkaars beleven en in het maatschappelijk leven vormt het zich uitbreiden van een typisch Belgisch 'neutraliteits-denken'. Dit denken is zeer sterk aanwezig in het Belgische politieke bestel en openbaar leven. De Belg is sinds de val van het overwicht van de C- (christelijke aanwezigheid in het politieke en sociale leven) als de dood voor wat maar het minst in het openbaar leven op 'filosofische, kerkelijke of godsdienstige zuilen' gelijkt. Velen Belgen noemen pluralistisch wat eigenlijk grijze neutraliteit is. Het algemene dictaat van de politiek zegt in België wat op ethisch, sociaal of economisch gebied kan, maar wil dat ook zeggen op filosofisch en godsdienstig gebied. In een openbare plaats wordt angstvallig elke uiting van geloof of filosofisch anderszijn ter discussie gesteld. De openbare radio en televisie krijgen in Vlaanderen vanwege de politiek strikte regels opgelegd betreffende godsdienstige uitzendingen. In het openbaar leven van de gerechtshoven heeft de minister van justitie bij wet kruisbeelden in een gerechtshoflokaal verboden in 2001. Bij een neutraliteit zal van plurale integratie van de godsdiensten ook geen sprake kunnen zijn. De doorsnee Belg verstaat tegenwoordig dikwijls het woord integratie als een assimilatie, die hij in het gewone woordgebruik altijd 'zich aanpassen noemt'. De integratie van zowel christen-

dom als islam zal in het maatschappelijk leven in België niet klaarblijkelijk zijn in de toekomst door dit principe van de neutraliteit. Hierdoor kan men moeilijk omgaan met echt godsdienstig pluralisme. Een moeilijkheid, die in vroegere tijden vooral de godsdiensten hadden met andere godsdiensten, toen godsdienstvrijheid nog een vreemd woord was.

Moslimjongeren en hun islam

Gé Speelman

Sprekend over islam en integratie is de positie die moslimjongeren innemen ten opzichte van de islam uiteraard van groot belang. Moslimjongeren van nu zijn de Europese moslimburgers van morgen. Hoe zien zij de islam en hoe rijmen ze die met de Westerse cultuur? Zijn ze gewillige marionetten van fundamentalistische groeperingen? Geweldsuitbarstingen in Frankrijk in de late jaren '90 en de overweldigende aanhang voor organisaties als Milli Görüs in Duitsland lijken die kant uit te wijzen. Zo ook de al wat oudere protesten tegen het boek van Rushdie in Engeland en elders. Of vindt onder moslimjongeren juist een modernisering en liberalisering van de islam plaats? Op grond van de boeken die ik over dit onderwerp las, kan men bovenstaande vragen verschillend beantwoorden.

Jongeren in Duitsland

In de ons omringende landen met een oudere migratiegeschiedenis hebben we het inmiddels over de derde generatie van de migratie, als we spreken over moslimjongeren. Uit onderzoek in de VS uit de jaren '30 blijkt dat de derde generatie vaak teruggrijpt op de etnische en culturele komaf van de grootouders. Een groep Duitse onderzoekers kiest deze waarneming als zijn uitgangspunt bij het onderzoek naar de bereidheid van Turkse jongeren in Duitsland om (potentieel) gewelddadige vormen van islamisme te steunen. In de opzet van hun onderzoek, een uitgebreide enquête onder 1221 Turkse middelbare scholieren in Nordrhein-Westfalen, onderscheiden ze tussen drie mogelijkheden: een persoonlijke religieuze betrokkenheid bij de islam, een gevoel dat de islam superieur is aan alle andere godsdiensten en levensbeschouwingen en de bereidheid om voor de verdediging van de islam desnoods geweld te gebruiken. De uitkomst van hun uitgebreid beschreven onderzoek is kortweg: 67% van de Turkse jongeren beschouwt zichzelf als praktiserend gelovige

(overigens heeft men heel eigen interpretaties van wat dat inhoudt); 54% ziet de islam als superieur en 27% is bereid desnoods geweld te gebruiken omwille van de islam. Dat laatste is een verontrustend percentage, vinden de onderzoekers. Ze waarschuwen ervoor dit cijfer niet af te doen als iets dat teruggaat op een ongevaarlijke fantasie van jongeren; uit hun onderzoek blijkt immers ook dat Turkse groepen die geweld niet voor 100% afwijzen, zoals de *Milli Görüs* en de Grijze Wolven, onder jongeren een grote bekendheid en sympathie genieten. Waar komt deze fascinatie voor een gewelddadige verdediging van de eigen godsdienst vandaan? De onderzoekers hebben een rijtje factoren opgesomd die significant samenhangen met bereidheid tot gebruik van geweld. De belangrijkste is: geweld tegen buitenlanders. In de enquêtetekst zelf wordt 'Solingen' als voorbeeld genoemd. Verder zijn factoren in afnemende volgorde van belangrijkheid: terugtrekking in eigen etnische enclave, afwijzen van 'nieuwe waarden' (dit wijst op de antwoorden die

werden gegeven op de stelling in de enquête: "westerse zeden bederven de moslims"), reactie tegen de Duitse weigering een collectieve identiteit van Turken te erkennen, etnisch-culturele identificatie met Turkszijn en islam, problematische familierelaties, problematische gevolgen van de modernisering (oftewel de reactie op de stelling: "alles is tegenwoordig zo onzeker geworden, je weet niet waar het heengaat"), discriminatie in het persoonlijk leven. Samenvattend concluderen de onderzoekers dat Turkse jongeren in Duitsland nog steeds onzeker zijn over hun acceptatie en hun kansen in de Duitse samenleving. Juist die jongeren die het meest onzeker zijn en het meest zijn opgegroeid in traditionele gezinnen, vertonen het meest de neiging geweld als een mogelijke oplossing voor hun problemen te zien.

Jongeren in Frankrijk

Van heel andere aard is een studie over de stand van de islam in de Franse 'banlieues', de kale voorsteden, die vaak zijn uitgegroeid tot getto's voor de immigrantenbevolking. In de jaren '80 kwam hier de beweging van de 'beurs' op: Franse jongeren van Arabische komaf, die in opstand kwamen tegen het racisme en een gelijkwaardige plek in de Franse samenleving opeisten via acties als 'SOS-Racisme'. Hoewel hun acties de problematiek van de beurs zichtbaar maakten voor het grote publiek, leidden ze nauwelijks tot verbetering van de situatie van jonge Arabische mannen. De werkeloosheid onder hen blijft schrikbarend hoog. In de jaren '90 komt een heel andere beweging op. Steeds meer jonge moslims van de derde generatie oriënteren zich op de

islam. De Franse pers ziet schrikbeelden opdoemen: grote groepen gebaarde en in *djellaba* gestoken terroristen die de Franse samenleving bestoken met bommen. Is die angst terecht? Volgens de socioloog Farhat Khosrokhavar niet. De neo-islamitische groepen die in de voorsteden onder jongeren populair zijn, zijn voor het merendeel niet uit op een gewelddadige revolutie. Deze islam is op het individu gericht, gevolg van een persoonlijke keuze en de persoonlijke behoefte aan zingeving van moslimjongeren.

Hoe ziet hun neo-islam eruit?

Kosrokhavar onderscheidt tussen 'de islam van de jongens' en 'de vrouwelijke islam'. Voor de jonge mannen in de voorsteden geldt dat ze geen hoop of vertrouwen meer hebben in de Franse samenleving. Ze voelen zich afgewezen en buitengesloten. Dat bleek heel scherp tijdens de Golfoorlog, toen het in de Franse voorsteden tot hevige uitingen van solidariteit met Saddam Hoessein kwam. Ze lazen de Golfoorlog als een complot van het Westen en de rijke oliestaten om de arme, onrecht Arabieren onder de voet te lopen. Deze jongeren voelden zich als Arabieren ook buitengesloten uit de samenleving en verklaarden zich dus solidair met Saddam Hoessein. Met name na de Golfoorlog komt de neo-islam van de grond als een '*islam des exclus*' (islam van de buitengeslotenen). Dat kan snel worden tot een islam de '*l'exclusion*' (zich afsluitende islam). De neo-islam is heel anders dan de islam van de oudere generatie, die zich nog sterk oriënteert op de groep en de gewoontes uit het land van oorsprong. Dit is een modernistische, puristische islam die zich

afzet tegen magische praktijken, zoals de vaders en moeders van de jongeren die beoefenen. Deze islam botst met het Franse concept van *laïcité* (de gedachte dat religie uit het publieke domein moet worden gebannen) omdat ze eist dat haar plaats publiekelijk erkend wordt. Haar aanhangers willen Frans en moslim zijn; daardoor zijn ze bedreigender voor de Franse identiteit dan de moslims van de vorige generatie, die zich er tevreden mee stelden hun islam vanuit een eigen getto te bedrijven. De nieuwe islamitische groepen waar ze bijhoren, brengen de jongens normen en waarden bij. Ze moeten de drank en drugs afzweren, afzien van diefstal en geweld en leren hun dag in te richten aan de hand van het regelmatige gebed. Door te vasten leren ze zelfbeheersing aan. De auteur haalt een aantal ontroerende bekeringsgeschiedenissen aan, die allemaal volgens hetzelfde patroon verlopen: Vroeger zat Ali in de bak en was hij aan de drugs. Sinds hij de islam heeft leren kennen, is hij clean en gedisciplineerd; hij heeft zelfs een baan gevonden! Khosrokhavar's oordeel over de neo-islam is dan ook vrij positief. Deze islam geeft jongeren in de voorsteden een sociaal verband, een groep waarin het samenleven gebaseerd is op eerlijkheid en respect voor anderen. De islam biedt een identificatiemogelijkheid die niet op haat en woede is gestoeld, een positief zelfbeeld mogelijk maakt en zelfrespect kweekt.

De islam die moslimmeisjes ontdekken, is in sommige opzichten anders dan die van hun broers. Uiteraard gaat de auteur hierbij in op de geschokte reacties van laïcistische Fransen op het dragen van hoofddoeken door scholieren. In de pers werd het beeld

geschilderd van hulpeloze meiden, die gemanipuleerd werden door hun ouders of door fundamentalistische groepen, en dus niet uit vrije keus een hoofddoek omsloegen. Niets is minder waar, laat Khosrokhavar zien. Meisjes kiezen juist veel vaker dan jongens voor de islam zonder tussenkomst van een islamitische groep. Wel is het waar dat ze vaak onder grote druk van thuis staan, van hun ouders en hun broers. Juist die druk verklaart hun keuze voor de islam. Meisjes ronden veel vaker hun school met succes af; ze vinden vaak wel werk. Waar hun broers werkeloos blijven. Om de schuld van hun betere sociaal-economische status uit te boeten besteden ze vaak al hun tijd en geld aan hun familie. Zo komt het dat veel oudste dochters niet getrouwd zijn. Een vreemde schizofrenie bestaat over seksualiteit: meisjes moeten hun relatie met een (vaak Arabische) jongen voor hun broer verborgen houden, die vaak op zijn beurt een Arabische vriendin heeft waarvan hij de relatie voor haar broers verborgen moet houden. Uit deze schizofrenie kan een jonge vrouw slechts op twee manieren ontsnappen: 1. Ze breekt met haar familie en emancipeert zich op z'n Frans. Dat is een hoge prijs om te betalen voor de vrijheid, maar veel jonge vrouwen doen dat inderdaad. 2. Ze breekt met de Franse zeden en wordt islamitisch. Het voordeel van dit laatste is: ze kan afstand nemen van het ouderlijk gezag (ik moet God meer gehoorzamen dan mijn ouders) en ze laat zien dat ze van onbesproken gedrag is, wat haar bewegingsvrijheid bevordert. De hoofddoek symboliseert deze laatste strategie. Ook de islam van de meisjes is modernistisch: ze verzetten zich tegen gedwongen huwelijken en beargumenteren hun vrijheid met islamitische argumenten.

Ze zien deze islam als een individuele keuze, maar gebruiken hem als wapen in hun twee-frontendebat: tegen de Fransen debatteren ze op z'n Frans met argumenten over hun ondergeschikte positie als moslim. Tegen de familie kunnen ze de islam als wapen gebruiken of juist hun deugdzaamheid onderstrepen. De islam beantwoordt aan hun behoefte tot zelfbevestiging en kan een belangrijke geestelijke steun zijn. De keus van meisjes voor de islam is minder dan bij de jongens een protest tegen de samenleving. Helaas wordt de hoofddoek, belangrijke steun op de weg naar emancipatie voor moslimmeisjes, door hun onderwijzers en het grote publiek juist gezien als teken van hun onderdrukking en manipulatie door obscure fundamentalisten. Khorokhavar beschrijft het ontstaan van een nieuwe klasse van islamitische studenten die als een intellectuele voorhoede in de Franse islam fungeert. Ze zoeken verdieping in de islam. Ze verzetten zich tegen polygamie, het verbod op buitenshuis werkende vrouwen, ze hebben 'feministische' visies op de islam.

Wat zijn kenmerken van de nieuwe islam, zowel voor vrouwen als voor mannen?

De neomoslims leggen vaak nadruk op het belang van de *overgave aan God* (taslim). Deze wordt gecontrasteerd met overgave aan de wetten van de republiek of het gezag van de ouders. Hun islam bestaat niet uit het klakkeloos volgen van tradities, maar uit het volgen van de 'ware', zuivere wetten van God. Khorokhavar wijst erop hoe belangrijk het is voor jonge moslims om in de wanhoop, de misdaad en het drugsmisbruik in de voorsteden een stevige basis te vinden voor een moreel leven. Hun ouders hebben

in hun ogen te weinig gezag om die basis te bieden. Om anderen te respecteren moet men eerst zichzelf respecteren. Overgave aan God creëert dat zelfrespect en is dus paradoxaal genoeg basis voor een moraal van de moslimburger. Zo ontstaat naast de *homo laïcus*, de ideale burger van de Franse revolutie een ander type Franse burger: de *homo islamicus*. De neomoslims wijzen ook op het belang van *geduld*. 'God is met de geduldigen en de verdragenden'. Dit koranvers is heel centraal voor neomoslims. Geduld om het gebrek aan consumptiegoederen te verdragen, en het feit dat men geen 'geslaagd' leven heeft in de termen van de media. De jonge moslims hebben veel geduld nodig om hun agressie te leren beheersen tegen de samenleving. *Respect* is een ander kernwoord. Moslims willen 'de christenen' (liever dan *de laïcs*) respecteren, maar verlangen respect terug. Dat respect moet niet afhangen van hun aanpassing aan het laïcisme. Ze willen verschillende, maar gelijkwaardige burgers van de Franse samenleving zijn. *Rein en onrein* zijn belangrijke categorieën. De bekering uit zich vaak doordat jongens weigeren met hun vroegere vrienden naar de kroeg te gaan. In het begin komt het voor dat men geen eten wil aannemen dat door niet-moslims is bereid. In een later stadium past men de regels van *halâl* en *harâm* voedsel meer relaxed toe. Door bepaald voedsel te weigeren en geen alcohol te drinken onderscheidt de jonge moslim zich van zijn omgeving. Met de categorieën 'rein' en 'onrein' wordt in de praktijk door veel jongeren geworsteld. Velen storten zich op de casuïstiek van de sjarie'a. Gelukkig kent de sjarie'a niet alleen de categorieën *wâdjib* (verplicht) en *harâm* (verboden), maar ook tussencatego-

rieën als *moebâh* (neutraal) en *makroeh* (afkeurenswaardig).

Hoe zal de toekomst zijn van deze neo-islam?

De islam leert respect te hebben voor autoriteiten en herstelt daarmee deels de orde in de voorsteden. Er is echter een groot risico. Respect is in de ogen van de neomoslims immers een kwestie van twee-richtingsverkeer. Als de autoriteiten (onderwijzers, buurthuiswerkers, politie) panisch reageren zodra er een islamitische groep om ruimte vraagt in de wijk, wanneer er geen respect, maar slechts repressie is voor de islamitische groep, kan groepsgeweld het antwoord zijn. Een andere kant is de geringe stabiliteit van de neo-islam. Jongeren islamiseren zich, vervallen een half jaar later in hun oude patroon of treden toe tot een nieuwe groep. Het zelfrespect en dus de band met de religie is breekbaar, omdat de sociale omstandigheden (geen werk of slechts tijdelijke baantjes) inmiddels niet veranderen. Een ander negatief aspect is dat jongeren hun pas ontdekte moraliteit vaak ongenueanceerd afzetten tegen de dominante Franse moraal: ze prijzen het gemeenschapsgevoel van de islam tegenover het Franse individualisme, schilderen de permissieve seksualiteit en alcohol en drugsgebruik in zwarte kleuren tegenover de islamitische familie, waar kinderen respect hebben voor hun ouders.

Hoe kunnen het Franse en het Duitse onderzoek met elkaar in verbinding gebracht worden?

In het artikel van Nico Landman wordt erop gewezen dat er niet één model voor de Eu-

ropese islam hoeft te bestaan. Dassetto heeft een schema gecreëerd met een horizontale en een verticale pool waarop minstens vier typen van Euro-islam een plek kunnen vinden. In het schema van Dassetto (zie het artikel van N. Landman) zou de islam die Turkse jongeren in Duitsland voorstaan in de rechter bovenhoek geplaatst moeten worden (veel invloed van buitenaf, een zich afwenden van de Duitse samenleving), terwijl de islam van Frans-Arabisch jongeren rechtsbeneden past (interne initiatieven, zich afwenden van de Franse samenleving).

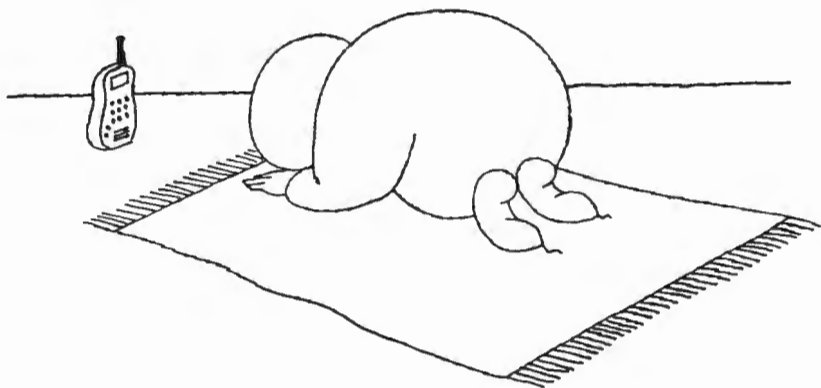
Het lijkt alsof de Turkse gemeenschap in Duitsland heel anders in elkaar steekt dan de Arabische gemeenschap in Frankrijk. Khosrokhavar wijst erop dat in de Franse voorsteden eigenlijk ook helemaal geen sprake is van 'gemeenschap'. De moslimorganisaties van de oudere migranten zijn zwak en de familiebanden weinig hecht. Moslimjongeren zijn veelal op zichzelf aangewezen. De Turkse gemeenschap in Duitsland kent, volgens het Duitse onderzoek juist wel sterke verbanden. Het is logisch te veronderstellen dat de islam van Turkse jongeren daarom veel minder individualistisch is en veel meer links heeft naar de familie en het thuisland. Turkse jongeren in Duitsland hebben hun islam niet zelf hoeven 'ontdekken', ze zijn er gewoon mee opgegroeid. De Duitse omgeving staat ook minder vijandig tegenover openlijke uitingen van religieuze identiteit dan de Franse. Wat Turkse jongeren in Duitsland en Arabische jongeren in Frankrijk echter gemeen hebben is de ervaring dat ze niet welkom zijn in het land waar ze geboren en getogen zijn. Turkse jongeren –ook zij die een geslaagde schoolcarrière hebben– maken zich er zor-

gen over of ze later wel aan werk komen. Arabische jongeren in de Franse voorsteden zijn vaak werkeloos. Beide groepen hebben ervaring met geweld tegen buitenlanders en verzet van extreemrechts tegen de migratie. Zowel de Turkse jongeren in Duitsland als de Arabische jongeren in Frankrijk voelen zich vaak weinig gerespecteerd en kunnen daarom in sommige gevallen plotseling gewelddadig worden. De islam kan, behalve een bron van zingeving en de basis voor zelfrespect, ook een focus worden voor dergelijk geweld.

Literatuur

Heitmeyer, Wilhelm, Joachim Müller und Helmut Schröder. *Verlockender Fundamentalismus*. Frankfurt: Suhrkamp 1997

Khosrokhavar, Farhad. *L'Islam des Jeunes*. Paris: Flammarion 1997.

Mobile Moskee

MOSLIMS IN EUROPA

In memoriam Dr. Dirk Bakker

Het gereformeerde kerkgebouw "de Ark" in Amerongen was op 27 februari overvol met aanwezigen, gekomen om afscheid te nemen van Dick Bakker. Onder hen waren drie medewerkers van Begrip.

Bakker werd op 2 april 1924 in Caïro geboren. Zijn ouders waren toen op weg naar Nederlands Indië als zending van de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN). Vader F. L. Bakker was gepromoveerd bij H. Bavinck aan de V.U., maar had zijn proefschrift over islamitische theologie in Leiden geschreven onder leiding van C. Snouck Hurgronje. Nadat Dick was geboren kreeg zijn vader de bijnaam Abu Bakr.

In 1951 vertrokken Dick Bakker en Trix Bakker-Burggraaff zelf in zendingsdienst naar Indonesië, aanvankelijk voor werk in Magelang (1951-1958). Van 1958 – 1972 doceerde hij aan de *Akademia Theologia* in Djokja, waar hij het initiatief nam om zijn collega aan de staatsuniversiteit, Prof. Mukti Ali, uit te nodigen colleges te geven over de islam. Bakker gaf les aan de studenten van Mukti Ali. Deze laatste werd later minister van godsdienstenzaken en als zodanig een belangrijk pleitbezorger van dialoog.

Dick Bakker promoveerde in 1965 bij Prof. Attema aan de V.U. over *Man in the Qur'an*. Toen Dick en Trix en hun vijf kinderen in 1972 in Nederland terugkeerden werd Dick eerst conrector en later rector van het Hendrik Kraemer Instituut (tot 1987). Daar worden ontwikkelings- en zendingswerkers opgeleid. Dick Bakker was een van de eersten die de kerken attendeerde op de aanwezigheid van nieuwe moslims

door de toenemende arbeidsmigratie. Bij de eerste door de Nederlandse Zendingsraad georganiseerde consultatie voor Christenen en Moslims in 1974 was Bakker natuurlijk van de partij. Hij werd lid van de Commissie Christenen- Moslims, die later opging in de Werkgroep Islam van de Raad van Kerken. In 1979 benoemde de Gereformeerde Synode Bakker tot lid van de Sectie Interreligieuze Ontmoeting. Van werkgroep en sectie bleef hij bijna 20 jaar een actief lid. Hij schreef o.a. een bijdrage voor *Anders Geloven Samen Leven* en *Wereldgodsdiensten* in Nederland.

Binnen de GKN werkte hij mee aan de Beleidsnota 'Wat is onze roeping tegenover moslims in Nederland?' (1978, herdrukt in 1983). Als lid van de Commissie Ontmoeting met Moslims in Nederland (COMMIN) was hij de hoofdauteur van de 'Oproep en bemoediging inzake de ontmoeting met Moslims in Nederland'. Deze 'oproep' werd in 1992 door de synodes van de GKN en NHK verspreid als pastorale brief in 30.000 exemplaren.

In Dick Bakker verloren we een hartelijke, intelligente, collega en trouwe vriend. Uit zijn leven en werken bleek de liefde voor zijn Zender, voor de Kerk van Jezus Christus en voor de moslim naaste. – J. Slomp

In Memoriam Prof. J. Verkuyl

Op 27 januari 2001 overleed, 93 jaar oud, de gereformeerde zendingsman Prof. Dr. Johannes Verkuyl. In kranten en tijdschriften werd hij herdacht als strijder tegen Nederlands kolonialisme, tegenstander van het Amerikaans optreden in Vietnam en atoombewapening. Ook was hij tegen apartheid

en kwam op voor de rechten van de zwarte Zuid-Afrikanen. De rouwcirculaire typeerde hem in één woord als 'evangeliedienaar'. Verkuyl had een ruime opvatting van wat hij onder evangelie verstond. Hij werkte vanaf 1939 totaal bijna 25 jaar, eerst in Nederlands Indië en later in Indonesië. De relatie tussen christendom en islam ging hem daarom ook zeer ter harte. Zending betekende voor hem meer dan mensen bekeren. Hij pleitte vanuit de belijdenis van het koningschap van Christus voor een 'missio politica oecumenica'. Wat hij daaronder verstond blijkt reeds uit zijn dissertatie uit 1948 Enkele aspecten van het probleem der godsdienstvrijheid in Azië. Toen in 1975 de eerste echte moskee voor 'Turkse werknemers zou worden geopend in Almelo, hield Verkuyl in de grootste tot de nok gevulde kerk in die stad een pleidooi voor godsdienstvrijheid in Nederland, om zo een brug te slaan tussen grondwettelijke rechten en maatschappelijke acceptatie. Een jaar later werd ondergetekende door de synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland benoemd om voorlichting te geven over de ontmoeting met moslims in de samenleving. Deze nieuwe werksort werd ondergebracht bij het deputaatschap (= commissie met een synodale opdracht) voor evangelisatie. Prof. Verkuyl was, tot hij in 1978 werd opgevolgd door Prof. A. Wessels, adviseur van deze commissie. Prof. Verkuyl pleitte in deze commissie ervoor dat de nieuwe functionaris de plaatselijke kerken en kerkleden moest toerusten tot evangelisatie onder moslims. Dit hield volgens hem in geloofsgesprekken met het oog op bekering. Niet iedereen deelde Verkuyls visie. Met name in plaatsen waar men al in het begin van de zeventiger jaren aan de slag was gegaan met het opvangen en begeleiden van buitenlandse werknemers uit Turkije en Ma-

rokko. Daarbij gaf men prioriteit aan acceptatie en dienstverlening zoals taallessen. Gesprekken over het geloof waren in die beginperiode door de taalbarrière sowieso nauwelijks mogelijk. Om uit de impasse te komen schreven, in opdracht van genoemd deputaatschap, Prof. A. Wessels, Dr. D. Bakker en ondergetekende een beleidsnota: Wat is onze roeping tegenover moslims in Nederland. In deze nota werd nadruk gelegd op acceptatie, begrip, samenwerking en dialoog. Een dialoog die wederzijds getuigen niet uitsluit. In de bundel die Prof. Verkuyl bij zijn afscheid als hoogleraar aan de V.U. ontving werkte Prof. Dr. D.C. Mulder deze nieuwe visie uit onder de titel "Dialoog als zending". Prof. Verkuyl gaf zich niet zo gauw gewonnen. Hij repliceerde met het boek: Met moslims in gesprek over het evangelie. Dit boek van Verkuyl spoorde geheel met de visie van de in 1978 opgerichte Stichting Evangelie en Moslims. Deze stichting wordt o.a. door de Christelijk Gereformeerde Kerken, de Nederlands Gereformeerden en de Gereformeerde Bond binnen de Nederlandse Hervormde Kerk gesteund. Het werd nogal kritisch besproken in Trouw door de toenmalige functionaris voor relatiebouw met moslims binnen de R.K. Kerkprovincie Dr. P. Reesink. Het sierde Prof. Verkuyl dat hij meningsverschillen nooit op de spits dreef en dat die ook de goede persoonlijke relaties nauwelijks in gevaar brachten. In ieder geval kan men van Prof. Verkuyl leren dat een christen in de dialoog vrijmoedig voor zijn/haar overtuiging moet kunnen uitkomen. Ik heb het een voorrecht gevonden Prof. Verkuyl vanaf onze eerste ontmoeting in 1953 steeds beter te hebben leren kennen. - Jan Slomp

Aartsbroeders?

De Weense aartsbisschop kardinaal Schönborn hield onlangs in Teheran op de imaam Sadr Universiteit een toespraak. Daarin benadrukte hij de door Khatami gevraagde 'dialoog van culturen'. Islam en christendom claimen beide universele waarheid en zending. Ze hoeven hiervan niet af te zien omwille van de dialoog in tegenstelling tot veel wijdverbreide ideeën hierover in het Westen. Volgens de huidige paus zijn geloof en rede met elkaar te verenigen. Ook Khatami had iets dergelijks gezegd in Weimar. De kardinaal wees er verder op dat christendom en islam inculturatie nodig hebben in maatschappij, cultuur en politiek om concreet te worden. Deze inbedding is echter altijd tijdgebonden. Maar cultuur en politiek mogen nooit de godsdienst verdringen of vervalsen. Daarom moet elke godsdienstige gemeenschap voortdurend hervormingen doorvoeren. De onveranderlijke waarheid krijgt altijd vorm in historisch veranderlijke verschijningsvormen. De godsdiensten kunnen elkaar hierbij helpen. Is dit een impliciete hint of broederlijk aanbod? - P. Reesink bron: Tagespost (bl. Kirche Aktuell) van 22.02.2001 met dank aan dr. A.M.J. van Uden.

Integratieprijs voor KMS in België

Op vrijdag, 9 maart, ontving de interdiocesane organisatie Kerkwerk Multicultureel Samenleven, opgericht door vijf Vlaamse bisdommen, de jaarlijkse Integratieprijs van de Turkse Unie van Turkse cultuurverenigingen van Beringen. Deze unie reikt de prijs elk jaar uit aan initiatieven die een belangrijke bijdrage leveren aan de integratie van allochtonen in de Belgische samenleving. Dit jaar wilde de Turkse Unie die katholieken in België de hand reiken die vanuit hun christelijk geïnspireerde motivatie

aan het multicultureel project in kerk en samenleving werken. Dit onderlijnde de voorzitter van de Turkse Unie, Hüseyin Aydinli, en de ondervoorzitter Rifat Can in hun toespraak bij de motivatie van de toekenning. Zij leerden de werking van K.M.S., waarvan o.m. R.O.M.C.-Vlaanderen deel van uitmaakt, kennen via de contacten met Bernard Delhaize, voormalig vrijgestelde van K.M.S.-nationaal. De nationale voorzitter van Kerkwerk Multicultureel Samenleven, vicaris Luc De Gheest van het bisdom Gent, die namens de bisschoppenconferentie de organisatie leidt, zei vereerd te zijn met deze prijs. Hij onderlijnde dat de pas begonnen eenentwintigste eeuw van de broederlijkheid zou worden. Alle kleine initiatieven in de verschillende Belgische bisdommen op het vlak van multicultureel samenleven beogen juist het bevorderen van de broederlijkheid. 'Wij hebben geen gemeenschappelijk verleden', haalde hij een Senegalese spreuk aan, 'maar we hebben wel een gemeenschappelijke toekomst'. Zeker als christenen en moslims in de samenleving in dit land en in Europa.' De prijs is geen specifieke prijs voor de godsdienstige integratie maar voor de integratie van allochtonen en autochtonen. Toch was het woordgebruik van 'moslims' en 'christenen' zowel van de zijde van de Turkse Unie als van Kerkwerk Multicultureel Samenleven niet van de lucht. Een vermenging van de begrippen cultuur, sociaal leven en godsdienst is een algemeen gegeven in het woordgebruik van velen in België. Uitzuivering van deze begrippen wordt in een geseclariseerde samenleving van de nieuwe eeuw waarschijnlijk toch belangrijk. - Simon Lambregs.

Pasfoto met hoofddoek mag

Elke Belg wordt gehouden zijn identiteitskaart bij de hand te hebben onderweg. Op die kaart staat ook zijn pasfoto. Of islamitische vrouwen met een hoofddoek op de 'pasfoto' van hun identiteitskaart en paspoort mogen, staat in een belangrijke uitspraak door een arrest van het Hof van Cassatie. Het proces daaromtrent sleepte al zeven jaar aan. Mevrouw Fatma Efe (64 jaar), woonachtig in Beringen, had al eerder gelijk gekregen van de rechtbank en van het hof van beroep. Maar telkens had het stadsbestuur van Beringen tegen het arrest beroep aangetekend. Deze uitspraak van het hoogste rechtscollege van België is volgens de familie symbolisch voor alle vrouwen met een hoofddoek in België. Mevrouw Fatma, die sinds 1964 in België woont, stond tot aanvang van de jaren '90 zonder problemen op haar pasfoto met hoofddoek. Volgens het stadsbestuur van Beringen kon dat van dan af niet meer. In de afgelopen zeven jaar zijn reeds meer dan 100 Beringse moslimvrouwen naar de rechter gestapt. Ze hebben allen een godsdienstige motivatie om met hoofddoek op de foto te mogen. Advocaat Meester Van der Velpen, die hen vrijwel allen heeft verdedigd, hoopt dat de stad Beringen genoeg zal nemen met deze uitspraak. Zo komt er eindelijk een einde aan één van de meest geruchtmakende hoofddoekenaffaires in België.

Volgens dit arrest blijft de omzendbrief van 7 oktober 1992 aan de gemeentebesturen in België inderdaad van toepassing. Hierin staat dat het voorhoofd op de foto van de identiteitskaart ontbloot moet zijn. Er is één de uitzondering: ontegenzeggelijke godsdienstige en medische redenen. Het Hof van Cassatie aanvaardt nu de godsdienstige redenen. Alle argumenten die de stad Beringen aanvoerde om te bewijzen dat deze brief

niet van toepassing was, werden door het hof weerlegd. Het arrest omvat daarom niet minder dan 20 pagina's. Volgens informatie-ambtenaar Luc Vrijdaghs hebben reeds een negentigtal vrouwen van de rechtters gelijk gekregen en staan die allen ondertussen met hoofddoek op de pasfoto's. Maar de argumenten van de rechter waren telkens zo verschillend dat men er geen lijn in kan trekken. Daarom zijn we met dit voorbeeldgeval, en trouwens nog vijf anderen die lopend zijn, in beroep gegaan. De meerderheid van de vrouwen doen echter hun hoofddoek af voor de foto. Twee van de vrouwen die in kort geding geen gelijk kregen, hebben dit bij een uitspraak ten gronde ook gekregen. Deze hoofddoekenzaak heeft de stad Beringen, met een belangrijke Vlaams Blok-oppositie – wat een verklaring kan zijn voor de hardnekkigheid van de CVP-burgemeester van de stad in deze zaak- wel 3,5 tot 4 miljoen Belgische franken gekost aan gerechtskosten, schatten ingewijden. Het is nog niet zeker of hiermee de hoofddoekenaffaire van Beringen van de baan is. Het stadsbestuur heeft zich nog niet uitgesproken of het zich bij het arrest zal neerleggen. – S. Lambregs

Nieuws van El Kalima

Het Brussels Christelijk Centrum voor de dialoog tussen christenen en moslims El Kalima (Het Woord) heeft in nr 48/ januari-februari-maart 2001 van zijn gelijknamig tijdschrift een franse vertaling opgenomen van de toespraak van Nedzad Grabus. Zijn lezing op de 'Journées d'Arras' van 2000 in Celje (Slovenië) ging over de historische achtergrond van de islam op de Balkan. Nedzad Grabus is hoogleraar in de Faculteit van Islamitische wetenschappen van Sarajevo, Bosnië-Herzegovina. Activiteiten die het Centrum organiseert zijn o.m.: op 18

maart 2001 organiseerde het Centrum een ontmoetingsdag van joden, christenen en moslims in Brussel.

Op 11 mei a.s. is er om 20u een interreligieuze avond van sacrale muziek in de Kapellekerk te Brussel.

Dit jaar 2001 organiseert 'El Kalima', samen met Kerkwerk Multicultureel Samenleven/bisdom Mechelen-Brussel, met verschillende godsdiensten in Brussel en andere organisaties en godsdienstige vertegenwoordigers, een Interreligieuze Pelgrimstocht in Brussel naar het voorbeeld van de Interfaith-Pelgrimage die al meerdere jaren in Londen plaatsvindt.

Meer inlichtingen over hun activiteiten, vormingsinitiatieven en het abonnement op hun tijdschrift zijn te verkrijgen bij El Kalima, Zuidstraat 69, B-1000 Brussel. Telefoon 02/511.82.17 en Fax 02/511.22.45.

Islamitisch dialoogcentrum

Christelijke informatiecentra over de islam en de dialoog christenen-moslims zijn reeds genoegzaam bekend. In 2000 werden in Beringen, en vervolgens in 2001 in Brussel, de eerste ons bekende centra opgericht van moslimzijde onder de benaming 'Islamitisch Dialoog- en Informatiecentrum.' Als motivering wordt in de oprichting aangegeven 'dat bij het begin van het nieuwe millennium er ook op een aanzienlijke manier toenaderingen begonnen zijn tussen de verschillende religies. Naar aanleiding van deze nieuwe stromingen naar dialoogvorming hebben wij in België besloten om een positieve verstandhouding op gang te brengen vanuit de islamitische wereld naar de andere geloofsgemeenschappen. Na een periode van zoeken zijn we uiteindelijk gestart in Beringen.' Woordvoerder van het centrum is een jonge Belgische islamleerkracht en moslim van Turkse origine. Koçak Bahattin.

Als kennismaking met hun denken schonk het centrum aan meerdere contactorganisaties van de dialoog christenen-moslims een gratis jaarabonnement op The Fountain. Dit is een tijdschrift van een islamitische uitgeverij in de Verenigde Staten. In zijn hoofdartikels geeft het tijdschrift meermaals islamitische visies, o.i. soms polemisch getint, op het christelijk gedachtegoed. Inspirator van deze thans zich ontwikkelende centra is de Turkse filosoof uit Izmir Ahmet Aydin, die we enkele jaren geleden reeds in België en Nederland leerden kennen en reeds voorstelden in Begrip nr. 122 (1995). Op een uitwisselingsconferentie in Turkije, waaraan in 1999 Behattin Koçak deelnam, werd men aangemoedigd zulke centra in het Westen op te richten. Het centrum te Beringen ontwikkelt activiteiten die de dialoog christenen-moslims wil bevorderen. Zo was er o.m. tijdens de voorbije Ramadan 2000 een iftar-avond in Hasselt, waarvoor ook christenen waren uitgenodigd. In de maand april organiseert het centrum in het Pastoraal Centrum van het bisdom Hasselt een conferentie-avond met Ahmet Aydin als gastspreker. Merkwaardig dat een islamitische organisatie een katholiek pastoraal centrum als locatie uitkiest voor zijn ontmoetingsactiviteit. Dat vinden christelijke werkers in het veld die deze ontwikkeling verwelkomen en er blij mee zijn. – S. Lambregs

Eerste Vlaamse ziekenhuismoskee

Op de campus Sint Jan van het Ziekenhuis Oost-Limburg is op 20 februari 2001 een gebedsruimte geopend voor de moslimpatienten van het ziekenhuis. Het is, voor zover ons bekend, de eerste ziekenhuismoskee in Vlaanderen. Hij kwam er op bemiddeling van Genkse interculturele bemiddelaars van het ziekenhuis. Naast Italiaanstalige zijn er zo nog Turkssprekende en Arabischspre-

kende brugpersonen die ook op godsdienstig vlak hun bemiddelingsrol vervullen. De rooms-katholieke pastor van het ziekenhuis, Jaak Hermans, onderlijnde bij de opening: "Wij zijn broeders met dezelfde God". Om die broederschap te onderstrepen is een gedeelte van de ruimte van de ziekenhuiskapel voor rooms-katholieke patiënten ter beschikking gesteld voor de islamitische eredienst. De islamitische ziekenhuisimam, Erhun Cahit, drukte de hoop uit dat in de toekomst nog meer bruggen tussen de geloofsgemeenschappen kunnen gelegd worden. Het ziekenhuis Oost-Limburg heeft een contactlijst van de verantwoordelijken van alle christelijke kerken en religieuze contactpersonen van andere godsdiensten in het Genkse, evenals van een lekenconsulent van het Vrijzinnig Humanistisch Verbond. Ze worden gecontacteerd als een patiënt erom vraagt. Het Abrahamhuis van Genk moedigt mee de bekommernis aan in de gezondheidszorg voor de geestelijke bijstand voor alle gelovigen uit alle Genkse religieuze gemeenschappen. – S. Lambregs

Eerste Marokkaanse nieuwbouw moskeeën

Naast de nieuwbouw van Turkse moskeeën in het Belgisch-Limburgs mijngebied te Beringen, Houthalen-Helchteren en Genk-Sledderlo, zijn nu ook twee Marokkaanse islamitische moskeeverenigingen bezig met een nieuwbouwmoskee. De eerste is in opbouw in de wijk Winterslag te Genk. Hij zal in oktober van dit jaar geopend worden. Een tweede moskee is gepland door de Marokkaanse gemeenschap te Maaseik in het Noorden van de provincie, buiten het Limburgs Mijngebied gelegen. Tot hiertoe had deze moskeevereniging, El Hidaya/De Wegwijzer genaamd, haar gebedsruimte in de Kerkstraat in Maaseik centrum. De

ruimte werd te klein voor de ruim 500 gelovigen die er dikwijls kwamen bidden. Naast moslims van Marokkaanse origine maken er ook gelovigen van Pakistaanse, Irakese, Egyptische en Somalische origine deel uit van de gemeenschap.

Op voorstel van het stadsbestuur van Maaseik zal het geplande complex van 20 miljoen Belgische franken stedenbouwkundig ingepast worden in het wijkzicht waar het gebouwd wordt. De oosterse trekken die in een eerste plan voorzien waren, zijn vervangen overeenkomstig de huizen in de omgeving. Het wordt een ruim complex met gebedsruimten voor mannen en vrouwen, een vergaderruimte, kantoor, vier klaslokalen, bibliotheek en balkon. In de kelder verdieping zal plaats zijn voor jeugd- en sportactiviteiten. In de mediaberichten zeggen de moslimwoordvoerders dat het een centrum wil zijn dat multicultureel wil openstaan voor katholieken en andersgelovigen. Met initiatieven als deze krijgt nu ook de Marokkaans-Belgische islam stilaan niet alleen 'een gezicht in België' maar vermoedelijk ook 'een Belgisch gezicht'. - Simon Lambregs.

Beeldenstorm of Hazara's pesten?

"Gij zult u geen gesneden beelden maken". Dit joodse verbod geldt tevens in de islam, ook al is de bron niet letterlijk in de Koran te vinden. In veel islamitische culturen wordt de hand gelicht met deze traditie. Zo vindt men veel afbeeldingen en beelden in de Egyptische musea uit de dynastie van de Fatimieden. Ook in het huidige Tunesië komt men in Monastir standbeelden tegen van Bourguiba. In de niet-Arabisch sprekende landen ontlenen veel kunstvormen hun inspiratie aan menselijke figuren. De Perzische miniaturen zijn er een wereldberoemd voorbeeld van. Misschien heeft Iran

daarom wel geprotesteerd tegen de verwoesting van de Boeddha-beelden in Afghanistan door de soennitische Taliban. De beelden zijn al eeuwenlang een belangrijk onderdeel van de culturele identiteit van de sjjiitische Hazara's, die zich verzetten tegen de Taliban. Deze vermeende afstammelingen van Djengis Khan worden al lang geminacht vanwege hun andere cultuur en godsdienst door de Taliban, die hoofdzakelijk Pathaan zijn en soennieten.

De Centrale Raad van Moslims in Duitsland (ZMD) veroordeelt scherp "de barbaarse vernielingen van de Boeddha-beelden van Bamyán en de andere cultuurgoederen van de mensheid in Afghanistan. De daad van deze fanatici is een schande: het is een van de ergste vormen van vandalisme. Hij bezoedelt de eer van de islam en het aanzien van moslims op een manier die geen enkele gelovige moslim kan aanvaarden. Als moslims staan we in voor het behoud van godsdiensten en het respect van cultuurgoederen als erfgoed van de mensheid. De handelwijze van de Taliban moet gezien worden als het schokkende tragische einde van islamitische en voorislamitische hoogstaande culturen. We roepen alle landen op die er belang bij hadden de Taliban aan de macht te brengen, om hun invloed te doen gelden. Alleen zo kan de onderdrukking van het Afghaanse volk en de vernieling van geestelijke en culturele waarden in Afghanistan een halt worden toegeroepen.

Wij hopen dat dit onbeschaafde optreden van de Taliban niet de islam en zijn leer wordt verweten. In naam van de Barmhartige roepen wij hen op om van deze barbaarse daad af te zien. Wij verzoeken hun zich te houden aan het gebod van de eerbiedwaardige Koran".

Was getekend: Dr. Nadeem Elyas, voorzitter van de ZMD, Maart 2001.

Ook anderen hebben wereldwijd hun afkeuring uitgesproken voor het vernielen van deze beelden in Afghanistan. De Rabita Alam Islami, een soort "Islamitische Wereldraad van Kerken" onder invloed van Saoedi-Arabië, heeft deze daad van de Taliban-regering ook afgekeurd. We ontvingen ook een bericht van Dr. Ali Asghar Engeneer, strijder voor mensenrechten uit Bombay en voorvechter voor een scheiding van religie en staat wereldwijd. Hij noemde het vernielen van de Boeddha-beelden in Afghanistan vandalisme, barbarisme en in strijd met de ook voor moslims verplichte respect voor vrijheid van godsdienst. Engeneer citeerde onder meer Koran 22:40, "Zo het niet ware dat Allah de mensen de een door de ander weerhield, zouden kluizenarijen en kerken en gebedsplaatsen en bedoorden, in welke Allah's naam veelmaals vermeld wordt, zijn nedergehaald." – P. Reesink en K. Steenbrink bron: Trouw 9.3.2001 en elektronisch Cibedo-bericht.

Conferentie over Diversiteit in de Islam

Van vrijdag 9 februari tot zondag 11 februari 2001 werd er in Birmingham een *Faith to Faith* conferentie gehouden. Dat wil zeggen dat het over twee soorten geloven of godsdiensten gaat, die op een bepaalde manier vergeleken worden, met elkaar in gesprek gaan. Het thema was *Variety in Islam* en plaats van bijeenkomst was Crowther Hall, Selly Oak, in Birmingham. Crowther Hall maakt deel uit van een groot universiteiten-complex dat plaats biedt aan studenten die met de name de islam bestuderen. Dit met het oog op toekomstig werk in een islamitisch land. Er waren ruim twintig deelnemers uit vele delen van de wereld, allen christenen, voor zover ik dat kon nagaan. De meesten van hen hadden al ruime ervaring opgedaan in voornamelijk islamitische

landen. Er was dus veel kennis aanwezig. Vrijdagavond werd begonnen met een lezing door E. Maxwell, over de vrouwen als bewakers van het geloof. Zij zijn immers voornamelijk thuis. Zij zijn het ook vooral die de kinderen opvoeden en dus verantwoordelijk zijn voor de echte overdracht van tradities, verhalen enz.. De avond werd afgesloten met een bidstond, voor de verhoudingen christenen - moslims en v.v. en voor de zendelingen wereldwijd en dichtbij. Zaterdagochtend werd weer begonnen met gebed. Daarna was er een lezing van dr. A. Newman over zijn specialisme "de twaalver sjiïeten, hun leer en praktijk". De sjiïeten vormen ongeveer 10 % van alle moslims en komen vooral voor in Iran, Pakistan, Afghanistan en India. De inleider besprak deze stroming aan de hand van drie belangrijke aspecten: martelaarschap, immanentie (de aanwezigheid van iets goddelijks binnen de mensenwereld) en verwachting. Dit laatste vanwege het martelaarschap van Hoesain, de tweede kalief volgens de sjiïeten en de twaalfde kalief na Mohammed, nl. Mohammed al-Muntazar, (lett.: welke wij nog (terug) verwachten). Muntazar werd vermoord, maar men verwacht hem terug. Nu is hij al wel verborgen (immanent) aanwezig. De aandachtige lezer zal het opgevallen zijn, dat deze begrippen ook in het christendom een belangrijke plaats innemen.

De tweede helft van de morgen sprak T. Howarth over het sjiïisme in Zuid-India. Hier komen weer andere praktijken voor. Vele leken preken hier en wat men niet zou verwachten, vrouwen spreken hier ook wel in het openbaar. De accenten in de preken liggen op de liefde jegens een persoon, de Profeet en op het lijden. Er is vaak veel emotie en er wordt dan ook veel gehuild in de diensten, want deze tranen die je hier huilt, geven ook toegang tot de hemel.

's Middags was er ruimte om de bibliotheek van de universiteit te bezoeken. In het tweede deel van de middag werd er gesproken door een drietal mensen, o.a. over de sjiïeten en de kunst. Ook werden nog enkele onderzoeksrapporten kort toegelicht.

's Avonds kwam M. Hall spreken over *the evil eye*. Het oog als symbool en het echte kijken naar iemand wordt vaak mystiek opgevat en wordt kracht toegekend. Men zou zo een vloek over mensen kunnen brengen door naar mensen te kijken. In veel amuletten komt ook het oog voor. Men beschermt zich hiertegen door oorkingen bij baby's, het opzeggen van geloofsbelijdenissen, wierook en zout water. Uiteindelijk echter geldt voor christenen Kol. 2:15 'Jesus heeft de overheden en machten ontwapend en openlijk tentoongesteld en zo over hen gezegevierd'. Hierna werd nog een onderzoek toegelicht over de 'pashtun' islam, in Pakistan en Afghanistan, door L. N. Bartlotti van het Oxford centrum voor missiologische studies. Zondagmorgen besteedden we in gebed en discussie over de lezingen onder leiding van dr. P. Riddell. De Anglicaanse bisschop Kenneth Gragg hield een preek met aansluitend avondmaalsviering. Over het algemeen ging men bij al de lezingen zeer gedegen en academisch op de onderwerpen in. Dit was af en toe voor mij als Nederlander wel eens moeilijk te volgen in verband met de vooronderstelde kennis van de islam. Verder kijk ik echter terug op een leerzame conferentie, waarin ervaringen met en kennis van de islam in vele stromingen met elkaar gedeeld werden. - Imko Postma.

OPZIJ zet redactrices met een hoofddoek opzij

De discussie om het hoofddoekje is weer terug. Dank zij Ciska Dresselhuys. De diva van het Nederlands feminisme vindt vrou-

wen met een hoofddoek niet feministisch. "Dat is het symbool van vrouwenonderdrukking". Ze kreeg meer tijd om haar stelling te verdedigen in kranten en op tv dan de vele geëmancipeerde allochtone vrouwen met hoofddoek om hiertegen in te gaan. Een van haar argumenten was dat vrouwen verplicht worden hun lichaam te bedekken: hoe meer bedekt, hoe meer onderdrukt en hoe minder kritisch. Het tegendeel laat zien hoe onzinnig deze redenering is. Hoe bloter, des te minder onderdrukt en des te meer feministisch?

De hoofddoek kent, afhankelijk van plaats en tijd, vele functies en vele betekenissen. Om deze te leren kennen, zou Ciska stage moeten gaan lopen bij een allochtoon blad, met hoofddoek. Ze zou ook eens kunnen gaan praten met Fouzia Kassi, afgestudeerde ingenieur van Delft als milieuviseur. Samen met de gemeente Den Haag en de provincie Zuid-Holland zet ze een milieuzorgsysteem op voor Arabisch sprekende ondernemers zoals garages en bakkerijen. "Ik heb mezelf nooit anders gezien dan anderen. Op een gegeven moment valt het niet meer op dat je een hoofddoek draagt..." – P. Reesink

Discussie Aïjsja: Kleine storm in een glas water?

De discussie over de afgelasting van de opera 'Aïjsja en de vrouwen van Medina' laaide op zondag 11 februari in het Zuidplein Theater hoog op. Naar aanleiding van afgelaste première werd er een dialoog gehouden tussen alle betrokken partijen en sprekers uit de Marokkaanse (kunst)gemeenschap.

Dat de opkomst massaal zou zijn, was te verwachten. Maar de grote zaal in het Zuidplein theater was afgeladen. Op de eerste rij zat, zoals de gespreksleider Michael Zeeman het laconiek zei, 'een vermogen aan

'hotemetoot,' daarmee doelende op de stafleden van Rotterdam 2001. Een rij achter deze belangrijke garde zaten ook andere 'belangrijke' bezoekers, namelijk de Marokkaanse imams. Deze groep zou de avond een extra dimensie geven.

De avond begon met twee voordrachten van jonge Marokkaanse publicisten, Abdelkader Benali en Mohamed Benzakour. Ieder gaf op geheel eigen wijze een interpretatie over de afgelasting en de commotie binnen de Moslingemeenschap. Benali benadrukte de belangrijkheid van de opera door een vergelijking te maken met Shakespear's Hamlet. Volgens hem moet het voor iedereen mogelijk zijn om een eigen Aïjsja te maken. Wie heeft het in deze multiculturele samenleving voor het zeggen? Volgens Benali is er dan ook geen sprake van één soort islam. 'Maar het geloof is een hoogst persoonlijke zaak, waar een ieder voor zichzelf uitmaakt waar zijn grenzen en principes liggen.' Dus volgens Benali is het niet mogelijk dat één geestelijke leider zijn veto uit kan spreken over Aïjsja.

Opmerkelijk waren de gespannen gezichten van de geestelijke leiders op de tweede rij. Konden zij zich bij Benali nog net inhouden, de bom ontplofte tijdens Benzakours statement. Al na een paar minuten werd zijn monoloog onderbroken door een stem afkomstig uit diezelfde rij: tot drie keer toe werd er 'Allahoe akbar' (God is groot) geroepen, als teken van ongenoegen. Na een kort en sarcastisch 'dank u wel' vervolgde Mohamed zijn verhaal.

Wat erop neer kwam dat de schuld van het negativisme bij de media te zoeken was en de kortzichtigheid van sommige 'broeders'. Een van de panelleden Ahmed Aboutaleb directeur van Forum, Instituut voor Multiculturele Ontwikkelingen, kon als enige de vinger op de wond leggen. Volgens hem

stond de voorstelling symbool voor de onafhankelijke en zelfbewuste hedendaagse moslima. De afgelopen twee jaar is er geen enkel positief artikel in landelijke dagbladen verschenen betreft de islam. Deze wordt altijd in een verkeerde context geplaatst. Zodoende zijn wij als moslims wat sneller op onze tenen getrapt en voelen we ons elke keer weer aangevallen.'

Een ander panellid, de Rotterdamse imam Khairoen, sprak met lichte ironie, doch overtuigend over het onderwerp. De Islam staat voor respect en liefde. Wij als Moslims respecteren andermans geloof en zullen dat ook nooit op een negatieve manier verhalen. Met Aïjsa wordt dat wel gedaan en wij als geestelijke leiders zien dat als een belediging. De jongste vrouw van de profeet (vrede zij met hem) is de moeder van alle moslims. En geen enkel individu zou het willen dat er op zo'n manier met zijn 'moeder' wordt omgegaan.

Waarom belicht Timmers overspel en bedrog? Waarom weer een negatieve nasmaak? Terwijl het een heel mooi verhaal is. Wat is de volgende stap? Een stuk spelen waarin Allah de hoofdrol speelt?' De rest van de avond stond in het teken van het over en weer maken van beschuldigingen en de eindeloze discussie over de islam en het al dan niet verwerpen van elkaars standpunten.

Het interessante gedeelte van de avond begon na afloop van het debat. Het publiek kon niet wachten met het geven van een mening. Waren sommige vragen overbodig en irrelevant, zo waren er imams die in het Arabisch te kennen gaven dat de Nederlandse samenleving wat toleranter mag zijn betreft het respecteren van andere principes, maar dat er best een kans bestaat om met elkaar om de tafel te zitten om dit probleem op te lossen.

De meningen waren verdeeld en het einde van de discussie is nog lang niet in zicht. Maar er is een begin gemaakt, daar was iedereen van overtuigd. Over één ding waren ze het eens en dat is het moeten kunnen praten over een gevoelig onderwerp. Want het komt niet vaak voor dat eerste generatie Marokkanen staat te popelen om in het openbaar iets te zeggen. Maar ondanks de taalbarrière en de onzichtbare druk vanuit de zaal, konden sommige 'vaders' zich heel goed verstaanbaar maken. Alleen is het nog niet duidelijk of dit gebed een end heeft. - Raja Felgata - Maghreb.nl Reporter

Hoofddoeken

Een blijvende ontmoeting

Henny Nelissen *Een blijvende ontmoeting. Visies en vaardigheden in het welzijnswerk met allochtone ouderen*, Utrecht, FORUM, 2000, 184 pag. ISBN 90-5714-087-x Prijs f 29,50

Kleurrijk Nederland vergrijst. Ze worden ouder, de voormalige gastarbeiders, de mensen uit de vroegere koloniën en overzeese rijkdelen en de vluchtelingen. Het welzijnswerk voor ouderen wordt geconfronteerd met een nieuwe doelgroep, die slecht op de hoogte is van de diensten en zorg in Nederland. Een aantal welzijnsorganisaties heeft de laatste jaren gewerkt aan interculturalisering van het aanbod aan ouderen. Veel werk wordt gedaan door enkele pioniers. Maar er is weinig vastgelegd over visies en methoden om een geschikt aanbod voor allochtone ouderen te ontwikkelen. Deze publicatie voorziet in die leemte.

Een blijvende ontmoeting behandelt vele aspecten van het welzijnswerk voor allochtone ouderen. Uitgangspunt is dat de beroepskracht zich niet alleen verdiept in de nieuwe doelgroep, maar ook in zijn eigen functioneren. Door uitvoering en observatie met elkaar te verbinden, kan de beroepskracht inzicht in de nieuwe doelgroep ontwikkelen en tegelijk zijn agogische bekwaamheid vergroten. Het boek bestaat uit twee delen. Deel 1 gaat over visies en methoden. Deel 2 bevat beschrijvingen van reeds bestaande projecten op de terreinen 'ontmoeting en sociaal-culturele activiteit en

maatschappelijke dienstverlening'.

— bron: www.forum.nl

Feminisme versus Multiculturalisme?

Sawitri Saharso, *Feminisme versus Multiculturalisme?* Utrecht, FORUM, 2000, Bestelnummer 981.4029 ISBN 90-5714-088-8 Prijs f 10,-

Is multiculturalisme slecht voor vrouwen? De Amerikaanse filosofe Susan Moller Okin vindt van wel. Zij stelt zich op het standpunt, dat vrouwen de dupe zijn als minderheidsgroepen het recht verwerven om volgens hun eigen cultuur te leven. De groepen in kwestie zouden onder verwijzing naar hun eigen cultuur het recht krijgen om vrouwen ongelijk te behandelen, terwijl dat normaliter niet is toegestaan.

In *Feminisme versus Multiculturalisme?* verzet Sawitri Saharso zich tegen dit standpunt, dat ook in Nederland terrein wint. Glashelder analyseert ze actuele praktijkvoorbeelden uit binnen- en buitenland. Ze maakt een rondgang langs de jurisprudentie en de standpunten van vooraanstaande denkers over deze kwestie. Wanneer een islamitische vrouw in het openbaar een hoofddoek wil dragen, vindt ze feministische argumenten om daar tégen te zijn, maar ook feministische argumenten om daar vóór te zijn. Omdat seksegelijkheid en autonomie allebei principes zijn waar feministen aan hechten, zijn er feministische gronden om zowel voor- als tegenstander te zijn van het toelaten van abortus wegens geslacht. Er is

sprake van een conflict binnen het liberale denken, concludeert de schrijfster, waarvoor geen eenduidige oplossing bestaat. We leven in een moreel geschakeerde wereld, die een permanente onderhandeling met zich meebrengt. Het is dus wat al te simpel, stelt Saharso, om er van uit te gaan dat feminisme en multiculturalisme vanzelfsprekend elkaars vijanden zijn. zie www.forum.nl

Der Islam im Spiegel muslimischer Schriftsteller

Onder bovenstaande titel verscheen in 2000 in de 'Beträge zum Gespräch zwischen Christen und Muslimen' van CIBEDO, *Christlich-islamische Begegnung Dokumentationsstelle* – het bekende centrum in Frankfurt am Main.

Dit boek presenteert een rij islamitische auteurs en maakt dezen voor christenen toegankelijk die hen anders wellicht niet ontdekt of gelezen zouden hebben. Het helpt christenen een aantal gespreksonderwerpen te zien vanuit de spiegel waarin islamitische auteurs deze bekijken. Samenstellers zijn Barbara Huber-Rudolf, Walter Kettler en Franz-Josef Payrhuber. Deze laatste bekend in de inleiding tot het boek 'dat wij als mensen allen slechts een begrensde toegang hebben tot de wereld. Dit literatuur- en leesboek is bedoeld om uit onze hoek te komen en de wereld van de islam eens vanuit een andere hoek te bekijken. De aangehaalde onderwerpen die 'eens anders beken worden en de islam anders tonen' zijn de volgende: de Koran; de profeet Mohammed; geestelijke ervaringen; cultus en feesten; huwelijk, familie en opvoeding; vorming en wetenschap; maatschappij en politiek; geschiedenis. Telkens wordt van de boeken van de voorgestelde auteurs een

voorstelling gedaan door de samenstellers en een korte bloemlezing gegeven als smaakmaker uit hun boek. Niet minder dan 29 boeken worden kort voorgesteld en besproken. Bondsprezident Herzog in 1995 zei in zijn toespraak bij de toekenning van de vredesprijs van de Duitse Boekenbeurs aan orientaliste Annemarie Schimmel: 'het leven is hier sneller geweest dan de interreligieuze of interculturele dialoog.' Het boek omvat 134 bladzijden en is vlot na te slaan. Er zijn niet alleen leesstukken gekozen die iets karakteristiek verhelderen, maar er worden ook verscheidene gezichtspunten op het betrokken onderwerp aangegeven. Een aanrader als inleiding en wegopener naar boeken die men anders wellicht zou voorbijgaan of niet leren kennen, zeker niet vanuit ons taalgebied.. Inlichtingen bij CIBEDO, Balduinstrasse 62 D-60599 Frankfurt am Main. Tel. 069-72.64.91; Fax 069-72.30.52. E-mail: kontakt@cibedo.de Op internet: www.cibedo.de – S. Lambregs.

Nieuw lijfblad voor nieuwe Nederlanders'

'Nieuwe Nederlanders': slim, hoog opgeleid en geïntegreerd

Wat heeft een succesvolle Marokkaanse student bedrijfskunde te maken met een even ambitieuze Surinaamse manager? Volgens Moustapha Oukbih, hoofdredacteur van een nieuw tijdschrift voor hoogopgeleide allochtonen, heel veel. Het nieuwe tijdschrift *Fast Forward*, voor 'nieuwe Nederlanders met ambitie', moet een podium bieden voor deze jongeren. "Wat hen bindt is de belangstelling voor de arbeidsmarkt en hun carrière. Deze jongeren zijn slim, hoog opgeleid en geïntegreerd. Het is een nieuwe generatie die eraan komt". Het blad is gratis

en gaat twee keer per maand verschijnen. Naast aandacht voor werk en carrière is er volgens de hoofdredacteur ook ruimte voor een onderwerp als normen en waarden. Hoe verenig je bijvoorbeeld de tradities uit je 'moedercultuur' met de Nederlandse? "Een blad als *Carp* besteedt zelden aandacht aan allochtonen. *R&O*f is meer een glossy. Wij willen de succesverhalen van deze generatie beschrijven. Niet als een uitzondering, zoals in andere media gebeurt, maar gewoon hun verhaal", aldus hoofdredacteur Moustapha Oukbih van *Fast Forward*.

Het tijdschrift mikt op allochtonen tussen de 18 en 28 jaar, met een hbo-, mbo- of universitaire opleiding. Een groep die de laatste jaren flink is gegroeid, benadrukt Oukbih.

"De komende drie jaar zullen 60.000 jonge, 'nieuwe Nederlanders' op de arbeidsmarkt komen. Van hen heeft veertig procent een hbo- of universitaire opleiding. Het is een nieuwe generatie, die in niets lijkt op het problematische beeld dat in de media overheerst. We willen het lijfblad van deze groep worden". Bron: www.maghreb.nl

Drie generaties Marokkanen

Ali Eddaoudi: *Hollandse Nieuwe. Drie generaties Marokkanen aan het woord*, Ad Donker, 192 blz. f.34,95. ISBN9061004772 De eerste generatie Marokkanen in Nederland heeft het gevoel niet begrepen te worden door de Nederlandse samenleving. Tenminste, dat blijkt uit het nieuwe boek van de jonge Marokkaanse schrijver Ali Eddaoudi (27).

De miscommunicatie tussen de allochtonen en autochtonen wordt in *Hollandse Nieuwe* uitvoerig belicht. Aan de hand van persoonlijke gesprekken, waarin de groep ouderen

en de opkomende generatie jonge Marokkanen naar buiten treden, worden de verhalen op een openhartige manier verteld. Ook praten zij over hun strijd om het behoud van hun identiteit, de vooroordelen die Nederlanders hebben en de rol van de media in het geheel. Ali Eddaoudi, schrijver van *Marokkaanse jongeren, daders of slachtoffers?* heeft geprobeerd om met *Hollandse Nieuwe* aan de hand van zijn eigen ervaringen een nieuwe kijk te bieden op de problematiek van deze groep. Een groep die het duidelijk moeilijk heeft en worstelt om van het imago af te komen wat hen wordt opgelegd door de media. Eddaoudi vindt het belangrijk om geen clichébeelden meer te creëren over de Marokkaanse gemeenschap. "Het is geen literatuur", zegt de auteur, "maar een realistisch beeld van hoe deze gemeenschap zich in een niet-islamitische samenleving probeert staande te houden". Veel Nederlanders tonen geen interesse voor de Marokkaanse cultuur en nemen klakkeloos aan wat de media hun voorschotelen. Eddaoudi vergelijkt de houding van de Hollanders een beetje met het trekken van een kroket uit de automaat. Lekker makkelijk en zonder moeite iets tot je nemen. "Dat is onterecht. Ik zie het als mijn taak om willekeurige Marokkanen aan het woord te laten en ons een kijkje te gunnen in hun gedachten." "Vroeger hadden Nederlanders oprecht interesse in onze cultuur, omdat zij er niet bekend mee waren. Nu zijn de meesten helemaal niet geïnteresseerd en willen zij ook geen moeite meer doen om open te staan voor andere culturen," vertelt een geïnterviewde. In tegenstelling tot hun ouders hebben de tweede en derde generatie Marokkanen het een stuk makkelijker. Zeggen wat ze denken en zijn vrijer en individualistischer. Bij hen

maken veel oude waarden plaats voor nieuwe. Velen van hen zijn bereid om zich aan te passen. Maar met behoud van hun eigen normen en waarden. Wat ook niet altijd even makkelijk is, omdat zij voor een groot deel niet worden geaccepteerd door de Nederlandse samenleving. Enerzijds wordt er aan hen getrokken door de ouders, die sterk vasthouden aan de islam en de gewoontes conform het geloof. Anderzijds willen zij voor honderd procent participeren in de hedendaagse moderne samenleving, waardoor veel jongeren geneigd zijn om af te dwalen omdat ze noch thuis zijn in hun eigen cultuur, noch in de Nederlandse.

Hollandse Nieuwe laat deze mensen op een indringende wijze aan het woord. In openhartige gesprekken praten de toch wat gesloten Marokkanen op een open manier over Marokko, de islam, het huwelijk en persoonlijke ervaringen. Zaken die onduidelijk blijven voor autochtone Nederlanders. Marokkanen praten niet graag over hun privé leven en de gesprekken gingen dan ook vrij moeizaam, laat Eddaoudi weten.

De levensverhalen bevatten ook veel feitelijke informatie maar gaan ook over de dromen en toekomstperspectieven van de jongeren. Allemaal willen ze carrière maken. Bij de één lukt het wel en de ander moet eerst door een diepe dal." Ook in dat dal gunt Eddaouddi de lezer een blik in het duister. Want dat het duister is, blijkt uit verschillende verhalen. Drugs, geweld en het weer terugkrabbelen naar de maatschappij. Verhalen van mensen die door de islam het rechte pad weer vonden en de drang hadden om iets van het leven te maken. Verhalen van illegalen en hun 'struggle' in Nederland en de heimwee naar Marokko.

Verhalen die je in eerste instantie als outsider nooit zou komen te weten.

Hollandse Nieuwe biedt een kijkje in de Marokkaanse keuken; in de wereld van een gemeenschap die niet altijd begrepen wordt. Een verademing voor de onwetende lezer en een lichtpuntje van herkenning voor de Marokkaan. Dit is een ingekorte versie van een boekbespreking door Raja Felgata Maghreb.nl Reporter- rajaf@hotmail.com

Jezus Wereldwijd

Wim Pijbes (red.), *De Jezuslezingen*, uitg. De Volkskrant, (2001), 55 blz. NLG 15.00
Hamid Algar, *Jesus in the Qur'an. His Reality Expounded in the Qur'an*, New York: Oneonta, 1999, 47 blz. US\$ 3.95
Siddiq Juma, *Isa (Jesus) Stories of the Prophets from the Qur'an*. New York: Tahrika Tarsile Qur'an, US\$ 10.00

In de tweede helft van 2000 werd in de kunsthall van Rotterdam een grote tentoonstelling gehouden *Jezus in de Gouden Eeuw*. Bij die tentoonstellingen werden ook vijf lezingen gegeven, die hier nu zijn uitgegeven door De Volkskrant als apart boekje. Rabbijn Soetendorp spreekt vanuit het jodendom over Jezus als "Mijn grote Joodse broeder". Hij pleit er ten opzichte van de christelijke lezers voor een moratorium op "actieve zending en niet alleen ten opzichte van het joodse volk". Waarbij hij wel erkent, dat geloofsovergang natuurlijk mogelijk moet blijven.(13). Prof. Sjoerd van Koningsveld geeft een serie 'Voorstellingen van Jezus in de islamitische cultuur'. Hier wordt aandacht geschonken aan de Jezus teksten in de Koran, aan een 15^e eeuwse Marokkaanse geleerde en staatsman die scherp tegen de Christenen polemiseert.

Ook komen twee moderne Egyptenaren ter sprake, Kamil Hussayn en Najib Mahfuz. Ook al zijn de voorbeelden boeiend en gevarieerd, Van Koningsveld benadrukt, dat binnen het geheel van de islam Jezus een 'marginaal thema' is. Verder zijn er in deze publicatie benaderingen vanuit Boeddhisme (Dr. Jildi Mohamad Sjah), Katholicisme (Bisschop Ad van Luyn) en Protestantisme - Ds. Anne van der Meiden.

Als je www.amazon.com opzoekt en dan Jesus&Qur'an intikt (en het bestelformulier verder invult) krijg je twee boekjes. Het boekje van Hamid Algar viel me zwaar tegen. Deze moslim van Engelse afkomst, afgestudeerd in Cambridge en docerend in Berkeley, bekend ook van werken over islamitische mystiek, geeft een heel droog en polemisch verhaal over de Jezus-verzen in de Koran. "Gegeven de geschiedenis van de tekst van het Nieuwe Testament, moeten we de Koran beschouwen als onze enige bron voor een juiste kennis over Jezus." (19-20). Dat is een wel erg simpele oplossing voor wat serieuze geleerden het probleem van de historische Jezus hebben genoemd. En dan wordt ook nog Mt. 15:24 geciteerd (waar Jezus zegt, dat hij alleen is gezonden tot de verloren schapen van Israël), om aan te tonen, dat het Christendom niet als een echte universele religie voor alle mensen was bedoeld.

Veel aardiger is het voorleesboekje voor kinderen, met alle bladzijden in heel stevig karton, van Siddiq Juma. In kleurige plaatjes (maar de gezichten van Maria en Jezus niet ingetekend, dus vaag gelaten) worden de geboorte, de wonderbare jeugd van Jezus (klei-vogeltjes gemaakt samen met Johannes, zoon van Zacharia, kunnen

vliegen), prediking, genezing van zieken en wonderbare opheffing ten hemel weergegeven.- Karel Steenbrink

Tariq Ramadaan, een reformist?

Deze voorstander van een bewust islamitisch burgerschap in Europa is tevens een door de moslim jeugd bewonderde en geprezen spreker. Hij is echter een complexe figuur met veel facetten. Sommigen zien in hem een charismatische vernieuwer van de islam in Europa, anderen beschouwen hem als een wolf in schaapskleren.

In het Franse zusterblad van *Begrip* van maart 2001 analyseert Franck Fregosi de oorzaken van zijn succes en de inhoud van zijn publicaties. Hij behandelt met name Tariqs proefschrift over het islamitisch reformisme. Ramadaan probeert het blazen van de Moslimbroeders op te poetsen. Hij doet dit door hun stichter Hassan al Banna, zijn eigen grootvader via zijn moeder, een plaats te geven in de rij van reformisten als Mohammed Abduh. Fregosi laat zien dat dit historisch niet juist is. Abduh ziet in de Koran slechts een morele boodschap daar waar de Moslimbroeders in de Koran een grondwet zien. Een ander voorbeeld van 'historische kortsluiting' is de manier waarop Ramadaan een te politieke rol toeschrijft aan de ideeën van Ben Badis in de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd. Door aan te sluiten bij de reformisten wil hij ook de door de Moslimbroeders beoogde geestelijke en sociale vernieuwing benadrukken. Zo'n vernieuwing is hard nodig in Europa, waar geseculariseerde moslims hun godsdienstige identiteit dreigen te verliezen. Hij wil voor de moslims een middenweg tussen het Angelsaksische model (elke gemeenschap vormt een getto) en het Franse model van

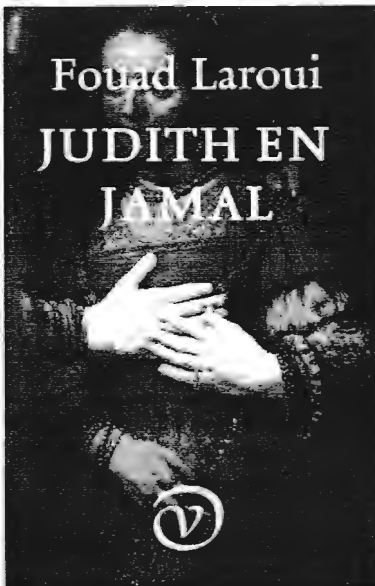
assimilatie. Tenslotte ziet hij voor de islam een rol in de geestelijke vernieuwing van Europa. – P. Reesink

Tussen culturen

Fouad Laroui, *Judith en Jamal*, G.A. van Oorschot, Amsterdam

De omslagpagina van het boek vergelijkt *Judith en Jamal* met Romeo en Julia of liever met Julia en Romeo.

Dit kan de lezer op het verkeerde been zetten. De enige overeenkomst is dat beide paartjes uit twee elkaar niet verdragende families en werelden komen: de Arabische en de joodse. De illustratie op de voorpagina is gekozen vanwege de titel die dit schilderij van Rembrandt kent: de joodse bruid. Maar de auteur zelf lijkt eveneens met de lezer een loopje te nemen. Laroui, van Marokkaanse afkomst, woont al jaren in Am-

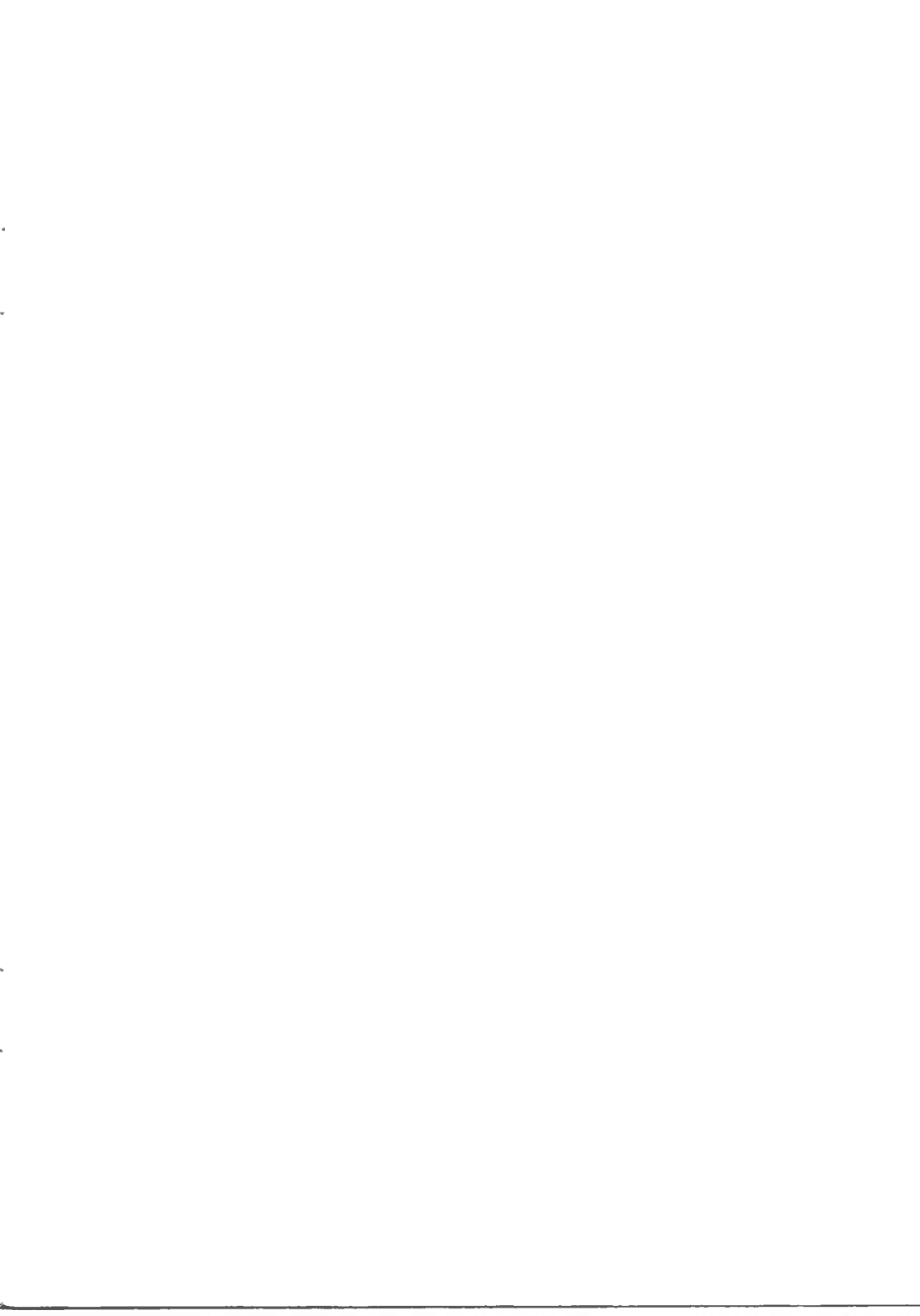
sterdam, maar schrijft in het Frans. De roman is dus een vertaling, wat al een hele kunsttoer op zich is. De roman is echter totaal anders dan men verwacht van een verhaal over twee geliefden. Er is nauwelijks een 'plot' of verhaal. En de liefde tussen de twee jongelui komt alleen indirect ter sprake. Van een dialoog tussen de twee is al helemaal geen sprake en Judith wordt letterlijk en figuurlijk weggestopt in een kast. De jongelui dienen als kapstok voor de behandeling van typische thema's uit de migrantenliteratuur, hoezeer men ook van die term af wil, zoals 'de opstand tegen de vader'.

Ook Said El Haji bespeelt deze zelfde snaar in *De dagen van Sjaitaan*. Andere thema's zijn de tweede generatiejeugd, rassendiscriminatie, vooroordelen. Toch is dit boek geen kommer-en-kwel-literatuur naar het voorbeeld van de oudere Noord-Afrikaanse Franstalige migrantenliteratuur. Wel zijn er veel subtiele en verholten verwijzingen naar de Franse cultuur, die de meeste Nederlandse lezers zullen ontgaan. Ook andere culturen ontbreken niet. In deze zin staat de schrijver niet tussen twee, maar zelfs drie culturen: de Arabisch-islamitische, de Frans-Europese en, eventjes aan het eind, de Amerikaanse. De overgang gaat geruisloos. Zo ook de verschillende stijlregisters. Van triviaal en platvloers tot filosofisch en beschouwend, van cynisch-humoristisch tot dichterlijk en lyrisch. Ook de structuur is origineel. Zoals een geschilderde figuur uit zijn kader stapt, zo verandert de neef van Jamal, die tevens verteller is, van rol. En protesteren de personages tegen het verloop van het verhaal, als hun dat niet zint. Een clandestien hoofdstuk neemt de verdediging van Jamals vader op zich. Een voorlaatste

hoofdstuk voert de uitgever op in gesprek met de schrijver over een ingezonden brief. Het is een geanticiperde kritiek op de personages en het verhaal. Het is jammer dat de vertaler (of uitgever?) niet tussen meerdere culturen staat, hetgeen blijkt uit de woordenlijst en de slechte spelling van de beroemde mysticus al Hallaj (bl. 95 El Hallay). Een onthutsend boeiend boek van een jonge Europese (moslim) burger. – P. Reesink

*uit het nieuwe blad Atariq (voor jonge Marokkanen en zo...)
een plaatje van 3 jonge schrijvers:
van links naar rechts: Khalid Boudou,
Said el Haji en Abdelkader Benali*

begrip

Luybenstraat 17
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH
Tel. 073-6145159 (tstnr.3)